

Geo-Pathogenic Zones as Architectural and Urbanistic Phenomenon
Vojtěch Márc

This paper focuses on the phenomenon called “geopathology”. It searches for the theory and praxis as well as development in this minor field in the 1980s and 1990s in Czechoslovakia and later the Czech Republic. The debate on geo-pathogenic zones under the so-called normalization, perestrojka and transformation periods is framed by sociopolitical coincidences with the crisis of modernity. Vojtěch Márc follows

here a few different agents balancing on the unstable borders of medical, political or parapsychological discourses. The paper also focuses on key concepts of period debates on urbanism and architecture. The aim is to simultaneously explain the parnormal and the rational (scientific) discursive formations through the mutual connections between them. The author considers debates on geopathology to be a form of environmental critique (though not always fully developed at the theoretical level) while in collateral practical activities he

identifies attempts to remedy the medical aspects of the built environment.

Keywords:
architecture – parapsychology – geopathology – politics – dowsers – beds

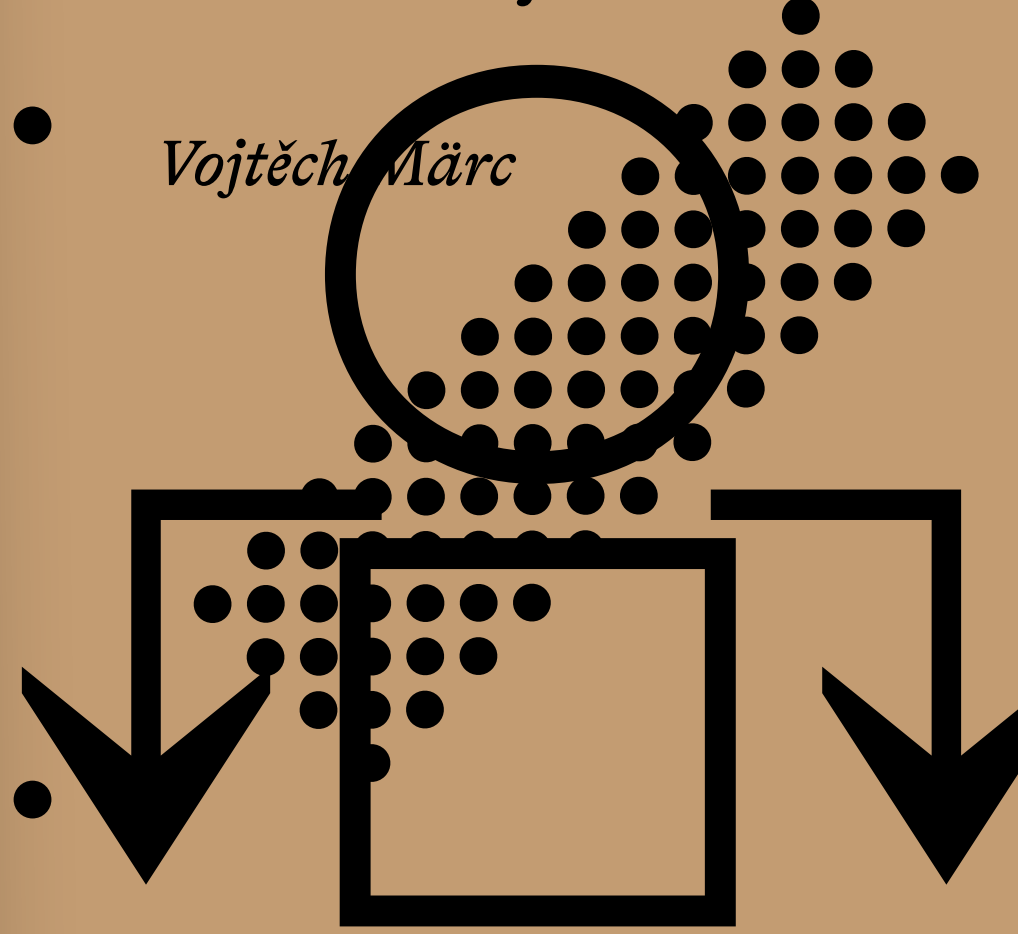
Klíčová slova:

architektura – parapsychologie – geopatogenní zóny – biopolitika – stavební biologie – proutkařství – postele

Autor je doktorandem na UMPRUM.

Text vznikl v rámci grantového projektu „Architektura a česká politika v 19.–21. století“, NAKI II, MK ČR, DG18P02OVV041.

vojtech.marc@gmail.com

Města na kraji nemocnic:
Geopatogenní zóny
jako architektonický
a urbanistický fenomén

V rámci oblíbeného televizního seriálu *Bakaláři*, jehož scénáře vznikaly jako adaptace příběhů zaslaných televizními diváky, byl v roce 1987 odvysílán díl s názvem *Proutkař*.¹ Úvodní záběr ukazuje skupinu lidí na zelené louce a v pozadí panelové sídliště na okraji podhorského města. Zkušenější proutkař instruuje mladou učednici, která ho záhy vyzve, aby našel vodu na zahradě chaty jejího tchána. Příběh vrcholí, když dobromyslný proutkař díky své zvláštní citlivosti odhalí dívčino nemanželské těhotenství přímo před jejím žárlivým mužem. Podivuhodné schopnosti proutkaře přitom televizní seriál zobrazuje se stejnou samozřejmostí jako úskalí rodinných vztahů. Popsaná úvodní scénérie – zahrnující panelové sídliště, které se rozpíná mezi centrem města a okolní krajinou, stejně jako nedalekou chatu – by mohla představovat model konceptuálního prostoru, v němž tehdy probíhala nejen diskuze o architektuře a urbanismu, ale i rozprava o takzvaných geopatogenních zónách, jež proutkaři vedle vody často vyhledávali. V panelácích se zhmotňuje pokus o řešení bytové krize prostředky industrializovaného stavebnictví. Chata představuje místo privátní seberealizace i dějiště hledání kompenzačního vztahu k přírodě.

Jako geopatogenní zóny se označovaly oblasti, které nepříznivě působí na zdraví organismů, a to kvůli určitému vyzářování nepravidelností v podloží, ať je to podzemní voda, geologické zlomy, anebo technická infrastruktura. V následujícím výkladu se pokusím zmapovat tento kontroverzní fenomén. Procesy, jakými se materializoval, přitom budu sledovat jak v souvislostech dobové debaty o architektuře, urbanismu a životním prostředí, tak průzkumem možností jednání a vyjednávání jednotlivých aktérů. Podobně jako se v epizodě populárního seriálu nakonec jedná víc o rodinné, milostné i pracovní vztahy než o účinnost proutku při hledání vody, budou mě zajímat především

1 Režisérem 20. epizody 16. série byl Vojtěch Štursa. Za upozornění na tuto epizodu děkuji Marianně Placákové.

společenské poměry, ve kterých se geopatogenní zóny (dále GPZ) projevovaly. Spíš než o vyčerpávající vysvětlení onoho jevu mi půjde o pochopení jeho přitažlivosti a působnosti ve specifických prostorových i politických souvislostech.

Pokusím se ukázat, že ve fenoménu GPZ se specificky artikulovaly problémy, jaké rozpoznávala i dobová teorie architektury, urbanismu a životního prostředí. Díky systémovým a ekologickým přístupům se škodlivé působení prostředí na člověka dostávalo do popředí zájmu v souvislosti nejen s průmyslovým znečištěním, ale i s architekturou a urbanismem.² Sémiotické přístupy pak sledovaly komunikační funkci – a mnohdy spíše dysfunkci – budov a měst. V některých ohledech přitom mohly praktiky spojené s GPZ nabízet uživatelsky uspokojivější řešení než v praxi obtížně napravitelný nebehavioristický „obraz města“ Kevina Lynche anebo fenomenologický „duch místa“ Christiana Norberga-Schulze.³

Se stupňujícím se narušením urbánní a krajinné situace v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let rostla podle tuzemských teoretiků „potřeba vymezit architekturu a urbanismus jako tvorbu psychicky relevantních kvalit prostředí“,⁴ která by zahrнула psychologické a sociologické výzkumy soustředěné na „psychické působení prostředí a sociální, nikoli jen funkční a hygienické pojetí prostoru města“.⁵ Teoretik architektury Jiří Ševčík v roce 1981 s odvoláním na Lynche a Norberga-Schulze pochyboval nejen o dosavadních způsobech řešení různých problémů, ale i o jejich samotné řešitelnosti: „Princip funkčního racionalismu, podle něhož architektura musí odhalit základní lidské funkce, pro něž pak stačí nalézt správné řešení, se ukázal jako příliš abstraktní a univerzální,“ psal

2 Viz např. Zdeněk LAKOMÝ, *Člověk mění svět: Civilizace, kultura a životní prostředí*, Praha: Odeon 1976.

3 Kevin LYNCH, *Obraz města*, Praha: Polygon 2004. Christian NORBERG-SCHULZE, *Genius loci: K fenomenologii architektury*, Praha: Odeon 1994.

4 *Ibid.*, s. 165.

5 *Ibid.*

v *Architektuře ČSR* a tvrdil, že „prostor naší existence není metricky kvantifikovatelný, ale vztahuje se k prastarému symbolismu, založenému na lidských tělesných zkušenostech“.⁶ Výchozí zkušenost nehostinného města, již odpovídala Lynchem popisovaná dezorientace,⁷ se prohlubovala s krizí organizované modernity.⁸

Krizová prostoroterapie

Přístup seriálového hrdiny, který se považuje za amatéra, a zároveň své proutkařské pokusy popisuje jako „přímo vědecký zájem“ a „téměř vědecké bádání“, mimoděk naznačuje určité dobové pochybnosti o společenské roli expertů, ať už to byli vědci, lékaři anebo architekti. Takové pochybnosti se rozvíjely kolem četných krizí, k nimž budu coby k abstraktním souřadnicím vztahovat GPZ v pokusu o jejich lokalizaci, ať jsou to krize věd (a pseudověd) coby význačného bojště studené války,⁹ krize technokracie,¹⁰ krize ideologického konsenzu,¹¹ environmentální krize různých měřítek,¹²

- 6 Jiří ŠEVČÍK, „Modernismus postmodernismus manýrismus“, *Architektura ČSR*, roč. 40, 1981, č. 3, s. 135–139.
- 7 Hashim SARKIS, „Disoriented: Kevin Lynch, around 1960“, in: Arindam DUTTA (ed.), *A Second Modernism: MIT, Architecture, and the 'Techno-Social' Moment*, Cambridge, MA: MIT Press 2013, s. 394–435.
- 8 Peter WAGNER, *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*, London – New York: Routledge 1994.
- 9 Jen THIEL – Peter Th. WALTHER, „'Pseudowissenschaft' im Kalten Krieg: Diskreditierungsstrategien in Ost und West“, in: Dirk RUPNOW – Veronika LIPPARDT – Jens THIEL – Christina WESSELY (eds.), *Pseudowissenschaft: Konzeptionen von Nichtwissenschaftlichkeit in der Wissenschaftsgeschichte*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2008, s. 309–342.
- 10 Vítězslav SOMMER et al., *Řídit socialismus jako firmu: Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny 2019. Michal KOPEČEK (ed.), *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu (1980–1995)*, Praha: Argo 2019.
- 11 Jakub RÁKOSNÍK – Matěj SPURNÝ – Jiří ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin: Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha: Argo 2018, s. 251–296. Michal PULLMANN, *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha: Scriptorium 2011.
- 12 Miroslav VANĚK, *Nedalo se tedy dýchat*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny – Maxdorf 1996, zejména s. 44, n. Matěj SPURNÝ, „Mezi vědou a politikou: Ekologie za socialismu a kapitalismu (1975–1995)“, in: KOPEČEK, *Architekti dlouhé změny*, s. 275–314.

zdravotní a zdravotnické krize soustředěné v neposlední řadě kolem civilizačních nemocí,¹³ stejně jako politická krize, která podle Václava Havla (a mnohých dalších) poukázala „k tomu nejpodstatnějšímu: ke krizi soudobé technické civilizace jako celku“.¹⁴ To všechno jsou mnohdy spojitě rámce, jejichž podrobný výklad (i potřebné přesvědčivé usouvztažnění) přesahuje možnosti tohoto textu.

Jeich pozadí by pak mohla tvořit krize moderní racionality, s níž na obou stranách železné opony docházelo v sedmdesátých letech dvacátého století k rozmachu různých „iracionálních“ jevů od astrologie po vypjatá eschatologická očekávání.¹⁵ Určité otřesy se pak nemohly vyhnout ani městskému a sociálnímu plánování, které představovalo „privilegované experimentální pole, kde se normované formy moderní racionality přetvářely do praxe a technokratické politiky“.¹⁶ Prostorové rozměry těchto rozporů proto pochopitelně neunikaly teoretikům urbanismu a sociologům bydlení, kteří za „konflikt[em] technokratického a humanistického přístupu k sociálnímu rozvoji území“ spatřovali „dilema civilizačního a ekologického pojetí sociálních podmínek území“, či případně „dilema [jejich] objektivního a subjektivního posuzování“, tedy střet mezi expertními a uživatelskými přístupy.¹⁷ Rozmanité projevy „antiscientismu“, provázející „krizi industriální společnosti, moderní

- 13 Sarah MARKS, „Ecology, Humanism and Mental Health in Communist Czechoslovakia“, in: Sarah MARKS – Mat SAVELLI (eds.), *Psychiatry in Communist Europe*, London: Palgrave Macmillan 2015, s. 134–152.
- 14 Václav HAVEL, *Moc bezmocných*, Praha: Lidové noviny 1990, s. 58–59.
- 15 Matthew CONNELLY, „Future Shock: The End of the World as They Knew It“, in: Niall FERGUSON – Charles S. MAIER – Erez MANELA – Daniel J. SARGEANT (eds.), *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*, Cambridge, MA – London: The Belknap Press of Harvard University Press 2010, s. 337–350.
- 16 Paul RABINOW, *Essays on the Anthropology of Reason*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1996, s. X. Krizi modernistického plánování v Československu se zabýval Petr ROUBAL, „Krize urbanistické moderny v socialismu: Případ plánování Prahy od šedesátých do osmdesátých let 20. století“, *Soudobé dějiny*, roč. 24, č. 3, 2017, s. 335–360, a „Plánování Prahy v 80. a 90. letech: Sebedestrukce urbanistické expertizy“, in: KOPEČEK, *Architekti dlouhé změny*, s. 315–354.
- 17 Michal ILLNER, „Dilemata při hodnocení sociálních podmínek území“, *Výstavba a architektura*, roč. 33, 1987, č. 3, příloha „Sociologie bydlení“, s. 13.

civilizace, západní společností“, byly pak s různou mírou sympatií přijímány jako reakce na někdejší bezmeznou víru v možnosti vědy a techniky.¹⁸ Epizodický doklad nabízí horoskopy pro architektky, které koncem roku 1987 vycházely v časopise *Československý architekt*, a možná také GPZ. Tyto fenomény se pak ukazují nikoli jako bizarní a nahodilé anomálie, ale jako průvodní projevy oněch mnohačetných krizí.

GPZ se zakládají na předpokladu, že určité parametry prostoru nějak ovlivňují zdravotní stav organismů, které se v něm nacházejí. Při mapování tohoto fenoménu se víc než na estetické kvality soustředíme na ty „anestetické“, jak by se dalo říct také s ohledem na klíčovou zápletku dějin moderní architektury a designu, jejichž úkol spočívá v „medicínské“ nápravě či „anestetickém“ zmírnění technologických hrozeb – vedle těch přírodních a společenských, s nimiž se architektura vypořádávala už dříve, ale které se s moderní technikou výrazně proměňují.¹⁹ Takový přístup se může opřít o medicínský výklad dějin moderní architektury Beatriz Colominy, která staví na tezi, že se teorie architektury už od dob Vitruvia zakládaly na teoriích medicíny.²⁰ Na výrok o tom, že „každá doba má své příznačné postižení“, odpovídá Colomina tím, že „každé postižení má svoji architekturu“.²¹ Ukazuje se, že architekturu lze za různých okolností nahlížet coby příčinu anebo příznak, stejně jako prostředek diagnózy či terapie.

Praxe detekování a případně tzv. odstiňování GPZ potom představují postupy diagnózy respektive terapie

- 18 Miroslav PETRUSEK, „Poznámky k tzv. humanistické kritice vědeckotechnického rozvoje se zřetelem k urbanizačnímu procesu“, *Výstavba a architektura*, roč. 33, 1987, č. 3, příloha „Sociologie bydlení“, s. 7–10.
- 19 S pojmem anestetiky v kontextu (architektonického) designu přišli Beatriz COLOMINA – Mark WIGLEY, *Are We Human? Notes on an Archeology of Design*, Zürich: Lars Müller 2016, s. 89–110. Srov. John HARWOOD, „The Interface: Ergonomics and the Aesthetics of Survival“, in: *Governing by Design: Architecture, Economy, and Politics in the Twentieth Century*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press 2012.
- 20 Beatriz COLOMINA, *X-Ray Architecture*, Baden: Lars Müller Publishers 2019, s. 13.
- 21 COLOMINA, *X-Ray Architecture*, s. 182. S odkazem na Byung-Chul HAN, *Výhořelá společnost*, Praha: Rybka Publishers 2016.

vztážené k výše zmíněné krizi určité racionality, v níž se otázky vědy prolínají s otázkami zdraví, bydlení i stavění a také vládnutí. Jejich spojitosti odpovídá provázanost (postaveného) prostředí, medicíny a politiky, jakou lze ukázat na trojici dobových tendencí, jimiž byly environmentální obrat ve vědách i architektuře, specifická politizace medicíny v socialistických státech²² a moderní „medikalizace“ prostředí. Tento uzel poukazuje na jisté proměny povahy moci, jak je popsal Michel Foucault na příkladu prostorových a společenských dimenzí medicíny 18. století,²³ v nichž ohledával vztah moderních technik vládnutí, městského prostoru a medicínského vědění. To všechno se podle Foucaulta spojuje v biopolitice, která se v první řadě zabývá podmínkami produktivního a reprodukčního života individuí i populací, napříště rozpoznaných jako předměty péče či správy.

Také poměry v Československu lze nahlížet jako určitou variantu biopolitického vývoje na poli technologií moci, jak se ukazuje zejména v pozdně normalizačním a transformačním období. Nikoli bez předpokladů, ale s novou dynamikou se tu v různých měřítkách prolínala politika péče a přesvědčení o působení architektury (a prostředí obecně).

Do popředí tak vystupoval důraz na psychologii. Průkopnice tuzemské architektonické psychologie a zaměstnaná Výzkumného ústavu výstavby a architektury (VÚVA) Miluše Sedláková psala v roce 1981 o potřebě „prostoroterapie“.²⁴ Podle Sedlákové „strukturace prostoru má výrazně emocionální účinek, a tím se výrazně podílí na

- 22 Jaroslav PROKOPEČ a kol. (eds.), *Zdravotnická politika v ČSR mezi XIV. a XVI. sjezdem KSČ (Edice dokumentů)*, Praha: Avicenum 1984.
- 23 Michel FOUCAULT, „The Politics of Health in the Eighteenth Century“, in: James D. FABION (ed.) – Michel FOUCAULT, *Essential Works of Foucault, vol. 3: Power*, New York: New Press s. 90–105. Michel FOUCAULT, „The Birth of Social Medicine“, *Ibid.* s. 134–156. Michel FOUCAULT, „The Incorporation of the Hospital into Modern Technology“, in: Jeremy W. CRAMPTON – Stuart ELDEN (eds.), *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*, Aldershot: Ashgate 2007, s. 141–151.
- 24 Miluše SEDLÁKOVÁ, *Úvod do architektonické psychologie*, Praha: VÚVA 1981, s. 29.

terapeutickém procesu“, což se týká tělesně i duševně nemocných. Avšak tohoto „účinku na architektonické řešení životního prostoru lze využít nejen u staveb pro léčebné účely, ale do jisté míry všude, kde na člověka působí architektura“. Uznání, i když ne naplnění, podobných představ stvrđilo hojně diskutované, byť v praxi nepřilíš průrazné Usnesení vlády ČSR č. 333/1982, vymezující „poslání a směry dalšího rozvoje socialistické architektury a urbanismu“.25 V něm se vznášel požadavek, „aby architektonická a urbanistická díla, realizovaná výstavbou, uspokojovala v souladu s ekonomickou a kulturní úrovní naší společnosti její rostoucí materiální, sociální a duchovní potřeby, včetně potřeb estetických, a aby se stala aktivním kulturním nástrojem formování socialistického člověka a jeho životního způsobu.“26

V dobové diskuzi měla podobná tvrzení podpořit tvůrčí autoritu architektů,27 nicméně ohlasy nacházela zvlášť v podmínkách pozdní normalizace, přestavby a transformace i v jiných společenských skupinách. Pokusím se tedy ukázat patogenitu GPZ v biopolitických souvislostech jako jistou nemoc doby. Domnívám se, že pokud se budeme recepce architektury, urbanismu a postaveného prostředí zabývat nejen na úrovni jejich odborné či laické interpretace, ale také na poli specifických podob jejich každodenního užívání,28 debata o GPZ se ukáže jako méně elitní varianta tehdejší architektonicko-teoretické diskuze, zatímco praxe s nimi spojená se vyjeví jako populární verze „prostoroterapie“. Chceme-li sledovat tehdejší dění, bude přitom třeba vedle smyslové zkušenosti zkoumat i mimosmyslové vnímání, vedle psychologie architektury se zabývat také její

25 Karolina JIRKALOVÁ, „Politika architektury a krize socialistického města“, *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, 2020, č. 28, s. 56–76.

26 *Poslání a směry dalšího rozvoje socialistické architektury a urbanismu v ČSR: Usnesení vlády ČSR č. 333/1982*, Praha: VÚVA 1988, s. 14.

27 Radomíra SEDLÁKOVÁ, *Zásady a kritéria ideovosti architektury*, Praha: VÚVA 1982.

28 David CROWLEY – Susan E. REID (eds.), *Socialist Spaces: Sites of Everyday in the Eastern Bloc*, Oxford – New York: Berg, 2002, s. 1–22.

parapsychologií, a kromě významu vědy pro architekturu prověřovat také roli pseudovědy. Nejprve proto bude třeba podniknout letmý historický exkurs na tento nestabilní terén.

Zemní paprsky, dráždivé pruhy, světová síť

Parapsychologické společnosti se od osmdesátých let devatenáctého století začaly ustavovat jako vědecká odpověď na masovou popularitu spiritismu a podobných hnutí.²⁹ Jejich následná výzkumná a publikační činnost znovuoživila i zájem o proutkařství, příkladně prostřednictvím spisů anglického fyzika Williama F. Baretta.³⁰ Jeho výklady vzbudily značnou pozornost i na evropské pevnině, zejména v Německu, které díky Agricolovu spisu *De re metallica* z roku 1556 platilo za kolébku proutkařství,³¹ a to navzdory Agricolově pochybovačnému postoji k hledání rud pomocí virgule.³² Začátkem dvacátého století se lidová tradice vyhledávání vody nebo rud pomocí proutku dočkala jisté modernizace. Vědečtí výzkumníci proutkařství v Německu se začali sdružovat od desátých let dvacátého století a až do nástupu nacismu se scházeli na konferencích a vydávali zprávy ze svých výzkumů.³³ Už tehdy se ustavila vazba na

29 Dobrý úvod s přehledem další literatury podal Bernard Dionysius GEOGHEGAN, „Occult Communications: On Instrumentation, Esotericism, and Epistemology“, *communication +1*, roč. 4, 2015, č. 1, s. 1–12.

30 William F. BARRETT – Theodore BESTERMANN, *The Divining Rod: An Experimental and Psychological Experimentation*, London: Leuthen and Co. 1926.

31 Georgius AGRICOLA, *Jiřího Agricoly Dvanáct knih o hornictví a hutnictví*, Praha: Národní technické muzeum 1976, s. 32–34.

32 O parapsychologických jevech se mezi válkami hojně diskutovalo i v Československu. Proutkařením se v rámci svého bádání „o dějinách pověry a kulturních přžitků“ dlouhodobě zabýval např. etnolog Čeněk ZÍBRT, *Virgule a siderické kyvadlo: Hledání vody, kovů a pokladů čarovným proutkem*, Praha: Sfinx 1922.

33 Corinna TREITEL, *A Science of the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2004, s. 150–154. Treitel pozoruhodně rozporuje představu o inherentně nemoderní povaze okultismu coby cestě k nacismu, a naopak ukazuje, jakými způsoby jeho různé varianty souzněly s liberálně-demokratickou společností.

určité profese, která si, jak se ukáže, udržela značnou setrvačnost. Vedle okruhu lékařů a fyziků se proutkaři často rekrutovali z řad architektů a stavebních i jiných inženýrů. Právě oni také podněcovali živou diskuzi v tisku.

Ve dvacátých a třicátých letech obliba proutkařství v Německu odpovídala „novému ekologickému holismu, citlivosti, která spojovala jednotlivce s jejich celostně chápaným prostředím, zároveň sociálním, ekonomickým i fyzickým“.³⁴ Proutek se prosadil jako nástroj zdravotní prevence v rámci tehdy nově se formujícího povědomí o environmentální medicíně, mimo jiné v souvislosti s hnutím *Lebensreform*.³⁵ V tomto okruhu se záhy rozšířily i představy o škodlivém působení některých míst a o jejich možné proutkařské detekci, jejichž původ se dá jen stěží přesně určit. V druhé polovině devatenáctého století doporučoval vídeňský neurolog Moritz Benedict vyhledávání „patogenních míst“ pomocí proutků. Jeho poučku systematicky rozvinul německý přírodovědec Gustav Freiherr von Pohl, když na základě onkologických statistik provedl v letech 1929 až 1931 proutkařský průzkum údajně rakovinotvorných poruch podloží bavorského Vilsbiburgu.³⁶ Jeho publikace o „zemních paprscích“ (*Erdstrahlen*) vyvolala značnou odezvu i vlnu vydávání dalších titulů. Bavorsko se od konce dvacátých let stalo středem proutkařského dění. V Mnichově se zhoubný vliv podzemních vod probíral v souvislosti s různými architektonickými projekty.³⁷ Von Pohl, coby nejslavnější proutkař své doby, byl v roce 1934 dokonce pověřen telestetickým průzkumem říšského kancléřství, aby vyloučil přítomnost nebezpečného podzemního záření.³⁸

Města na kraji nemocnic:
Geopatogenní zóny jako architektonický
a urbanistický fenomén

34 *Ibid.*, s. 150.

35 *Ibid.*, s. 153. S odkazem na Carl von KLINCKOWSTROEM – Rudolf von MALTZAHN, *Handbuch der Wünschelrute: Geschichte, Wissenschaft, Anwendung*, München – Berlin: R. Oldenbourg 1931.

36 Gustav Freiherr VON POHL, *Erdstrahlen als Krankheits- und Krebsreger*, Diessen: Joseph C. Hubers Verlag 1932.

37 Otto PROKOP a kol., *Lékařské vědy proti pověrám a šarlatánství*, Praha: Avicenum 1984, s. 89.

38 TREITEL, *A Science of the Soul*, s. 213.

Na předválečné výzkumy „dráždivých pruhů“ (*Reizstreifen*) navázali lékaři Ernst Hartmann z Německa a Manfred Curry ze Švýcarska, když v padesátých letech popsali jakési „světové síť“ (*Globalgitter*), které vytvářely mříž úzkých pruhů hustě obepínajících Zemi. Zatímco von Pohl vztahoval zemní záření k proudům podzemní vody, světové síť byly spojovány s vesmírným či podzemním zářením neznámé povahy. Stínění škodlivého záření, ať už jakéhokoli původu, se stalo jednou z náplní od šedesátých let ustavované „stavební biologie“ (*Baubiologie*), jejíž základy položil lékař Hubert Palm v pokusu vytvořit specifický korektiv moderních stavebních technologií.³⁹ Výzkum geopatogenních zón v SRN vyvrcholil na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy probíhal na vládní zakázku.⁴⁰ Podobné státem financované výzkumy tehdy probíhaly také v Rakousku.⁴¹ Přestože tyto projekty neprokázaly účinnost proutkaření ani nebezpečnost GPZ, v očích československých odborníků dokládaly občanskou i úřední uvědomělost, kterou se pokoušeli prosadit i doma.⁴²

Paranormální normalizace

Přes jisté povědomí o dění v Německu se pohled na GPZ vyvíjel v československém prostředí svébytně. Rámovala jej postupná institucionalizace parapsychologie, o níž se v šedesátých letech v československém tisku, jako i v tisku

39 Hubert PALM, *Das gesunde Haus. Das kranke Haus und seine Heilung. Die Zivilisationskrankheiten der Architektur*, Konstanz: Verlag Gesundheitsdienst 1968.

40 Herbert L. KÖNIG – Hans-Dieter BETZ, *Erdstrahlen? Der Wünschelruten-Report: Wissenschaftlicher Untersuchungsbericht*, Schorndorf: Betz 1989. Skeptickou kritiku Königovy a Betzovy zprávy podal Hans BINDER (ed.), *Macht und Ohnmacht des Aberglaubens: Magie, Wissenschaft, Pseudowissenschaft*, Pähl: Hohe Warte 1992.

41 Otto BERGSMAN, *Risikofaktor Standort: Rutengängerzone und Mensch*, Wien: Facultas Universität Verlag 1990.

42 Zdeněk GARDAVSKÝ, „Vládní a vědecké orgány Spolkové republiky Německo ve vztahu k problematice geopatogenních zón a k proutkařskému fenoménu“, in: *Geopatogenní zóny*, Praha: Dům techniky Praha – Společnost pro techniku prostředí 1990, s. 6–24. Dílčí zprávy se objevovaly i v různých časopisech, viz např. nk, „Proutkaření a věda“, *Věda a život*, 1989, č. 5, s. 67–69.

jiných zemí východního bloku, rozvinula kritická debata. Oproti tvrdému antiklerikalismu a boji proti náboženství a pověrám na začátku padesátých let⁴³ docházelo po Stalinově smrti k pozvolnému ideologickému uvolňování vědeckého prostředí, které umožňovalo jak recepci zahraničních podnětů, tak znovuoobjevování těch domácích. Na poli příslušného bádání se tak ve specifických podmínkách zopakoval pohyb, z něhož na konci devatenáctého století vzešla parapsychologie. Ta sice vznikla jako pokus o zvědečtění výzkumu paranormálních jevů, všeobecného vědeckého uznání však nikdy nedosáhla, a proto se musela v novém ideologickém rámci obnovit. Racionální přístup k iracionálním jevům našel pevnou půdu v třídně uvědomělé materialistické neurofyziologii I. P. Pavlova a v souladu s marxismem-leninismem, jak to prosazovali sovětští vědci, například ruský fyziolog Leonid L. Vasiliev.⁴⁴

Klíčový rámec, v němž do konce osmdesátých let probíhaly na obou stranách železné opony parapsychologické výzkumy, představuje studená válka. Tehdejší snaha o instrumentalizaci racionality v moderních technologiích vládnutí a kontroly dávala vzejít různým iracionálním formám.⁴⁵ Vzájemné podezření a soupeření obou táborů živilo příslušné výzkumy obavou, že by protivníci mohli dosáhnout netušených a potenciálně nebezpečných poznatků dříve. Uvažovalo se proto o jejich možném vojenském, případně rozvědčickém využití. Přesto však bádání i jejich aplikace častěji probíhaly v civilní sféře.

43 Nejvýznamnějším československým „demystifikátorem“ byl tehdy psychiatr Ivan Horvai (1926–1970). Viz jeho kniha *Lékařská věda v boji proti náboženství a pověrám: Sborník přednášek*, Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1962.

44 Leonid Leonidovič VASILIEV, *Tajomné javy ľudskej psychiky*, Bratislava: Osveta 1964, s. 9–11; srov. Wladimir VELMINSKI, *Homo Sovieticus: Brain Waves, Mind Control, and Telepathic Destiny*, Cambridge, MA: MIT Press 2017.

45 Srov. např. Paul ERICKSON – Judy L. KLEIN – Lorraine DASTON – Rebecca LEMOV – Thomas STURM – Michal D. GORDIN, *How Reason Almost Lost Its Mind: The Strange Career of Cold War Rationality*, Chicago – London: University of Chicago Press 2013.

V ČSSR se podobné výzkumné projekty ustavovaly pod pojmy „psychotroniky“ a „psychoenergetiky“ od konce šedesátých let.⁴⁶ S nástupem normalizace neustaly, ale naopak se dočkaly institucionální záštity technických univerzit i několika různých podniků, již si udržely až do začátku devadesátých let. Jednou z vedoucích osobností byl František Kahuda, pedagog, fyzik a v letech 1954 až 1963 ministr školství, který se svou „mentionovou teorií“ o částicích mentální energie ustavil v roce 1982 Psychoenergetickou laboratoř při Vysoké škole chemicko-technologické.⁴⁷ Další význačné středisko výzkumu představovalo Výzkumné pracoviště pro psychotroniku a juvenologii⁴⁸ zřízené v roce 1980 při téže vysoké škole, které vedl vystudovaný literární vědec Zdeněk Rejdák, mimo jiné prezident Mezinárodní asociace pro psychotronický výzkum (IAPR). Ten psychotroniku popisoval jako vědní obor,

který se zabývá mimořádnými schopnostmi člověka, jež se občas bezděčně projeví, avšak které je právě tak dobře možné u některých jedinců za pomoci výcviku stabilizovat a zkoumat laboratorně. Tyto schopnosti jsou projevem určitých specifických neurofyziologických a fyziologických procesů lidského těla. Jsou vázány na jistou energetickou formu exteriorizovanou lidským organismem.⁴⁹

Rejdák a jeho spolupracovníci se většinou nepouštěli – na rozdíl od Kahudy – do fyzikálních spekulací a soustředili se

46 Sheila OSTRANDER – Lynn SCHROEDER, *Psi: Psychic Discoveries behind the Iron Curtain*, London: Abacus 1973.

47 Čestné místo v dějinách české patafyziky zajistil Kahudovi Vladimír BORECKÝ, *Zrcadlo obzvláštního (z našich mašiblí)*, Praha: Hynek 1999, s. 106–112.

48 „Juvenologie“ měla být vědou zkoumající mládí a možnosti jeho prodlužování.

49 Zdeněk REJDAK (ed.), *Telepatie a jasnovídnost*, Praha: Svoboda 1970, s. 7.

zejména na aplikační možnosti psychotroniky, stejně jako na budování mezinárodní sítě odborníků.⁵⁰

Ještě na I. mezinárodní konferenci o výzkumu psychotroniky, pořádané v Praze v roce 1973, zmiňoval kutnohorský neurolog Jiří Bradna nepříznivé vlivy spodní vody ve svém obsáhlém referátu o proutkařství jen letmo. Příznačně o nich věděl nejspíš z publikací skeptického lékaře Otto Prokopa, který působil v NDR.⁵¹ První československé výzkumy GPZ proběhly na konci sedmdesátých let při katedře psychiatrie fakulty všeobecného lékařství Univerzity Karlovy v Praze, kde je podnítil již zmiňovaný Zdeněk Rejdák.⁵² Podle něj potvrdily nutnost „se vážně a seriózně této problematice věnovat, a to především v době, kdy se obecně zvyšuje nemocnost, protože žádný z faktorů, který by mohl negativně na člověka působit, nesmí být opomenut“.⁵³

Vedle institucionalizace psychotronických pracovišť při VŠCHT na začátku osmdesátých let představovala určitý milník také nařízení české a slovenské vlády o poskytování služeb na základě povolení národního výboru z roku 1982, která znamenala faktickou legalizaci proutkařství. Podle samotných proutkařů – a snad i v očích jejich klientů – se tak uznával jejich odborný status.⁵⁴ Skeptičtí vědci se nad úředně posvěceným rozmachem proutkaření pohoršovali, tak jako fyzici Luděk Pekárek a Milan Rojko, kteří v roce 1991 do časopisu *Pokroky matematiky a fyziky* napsali:

Města na kraji nemocnic:
Geopatogenní zóny jako architektonický
a urbanistický fenomén

50 Jak dokládá korespondence v Rejdákově pozůstalosti, uložené ve Zdravotnickém muzeu Národní lékařské knihovny v Praze, tato síť dosahovala skutečně světových rozměrů.

51 Jiří BRADNA, „Za tajemstvím virgule“, in: Zdeněk REJDÁK (ed.), *I. konference o výzkumu psychotroniky: Sborník referátů. 2. díl*, Praha: Dům techniky ČSVTS 1983, s. 97–103.

52 Zdeněk GARDAVSKÝ, *Problém geopatogenních zón jako architektonický a urbanistický fenomén*, Brno: SÚRPMO Brno 1984. Za laskavé poskytnutí Gardavského zprávy a dalších pramenů děkuji panu Jiřímu Hlinkovi.

53 Zdeněk REJDÁK, „Diskontinuitní zóny“, in: kol. aut., *Geopatogenní zóny. Sborník ze semináře*, Praha: Dům techniky 1990, s. 53–54. Srov. Zdeněk REJDÁK – Michael ČERNOUŠEK – Jaroslav KULHAVÝ, *Objektivizace negativního vlivu geopatogenních zón na organismy: Výzkumná zpráva*, Praha: VŠCHT 1983.

54 Jan VLASÁK, „Výuka proutkařství“, in: *Výzkum a praktické využití bioložky*, Praha: ČSVTS 1987, s. 84–85.

V posledních zhruba patnácti letech se v Československu neobyčejně intenzívně propaguje proutkaření [...] jako účinná, avšak vědou stále ještě nevysvětlitelná metoda k vyhledávání vody, rud, k diagnostice nemocí a také k vyznačování toho, co proutkaři a jejich zastánci nazývají geopatogenními zónami. Propagace proutkařů v televizi, v rozhlase, v denním tisku i v zábavných a populárních časopisech u nás vedla v posledních několika letech dokonce k tomu, že národní výbory vydávají k činnosti proutkařům oficiální povolení. V něm bývá často výslovně uvedeno i vyhledávání geopatogenních zón. V poslední době se vyznačováním geopatogenních zón na pozemcích i v bytech zabývají nejen jednotlivci, ale i družstva a soukromé podniky.⁵⁵

Z pramenů tak můžeme odvodit povahu dobové praxe, její rozsah lze ale určit jen stěží. Z různých zdrojů se dá odhadnout, že debata o GPZ nabrala největší spád právě na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy vydatně rezonovala v médiích i populární kultuře. V novinách a časopisech se tehdy objevovaly inzeráty nabízející obyvatelům a stavebníkům detekci a stínění GPZ. Vycházely sborníky z tematických sjezdů a po roce 1989 i řada příruček, určených znepokojeným obyvatelům, stavebníkům i zahrádkářům. Živnou půdou nalezlo hledání GPZ například i na poli regionální vlastivědy.⁵⁶ Od poloviny osmdesátých let se na různých místech republiky pořádaly proutkařské kurzy, které doplňovala přednášková činnost.⁵⁷

55 Luděk PEKÁREK – Milan ROJKO, „Geopatogenní zóny a fyzika“, *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, roč. 36, 1991, č. 1, s. 24–37, citace s. 24–25.

56 am-, „Hanácká vlastivěda v Moskvě“, *Stráž lidu*, roč. 60, 29. 11. 1980, č. 141, s. 4.

57 Viz např. inzerát v časopise *Architekt*, roč. 36, 1990, č. 15, s. 2.

Památková onkologie

Zvlášť vhodné podmínky našly GPZ na okrajích architektonického diskurzu. Publikace o stavební biologii pravděpodobně nebyly v Československu až do devadesátých let příliš dostupné, a informace o nich se tak šířily ve zlomcích a narážkách. Přestože zejména v SRN vycházely v rostoucím objemu už od padesátých let,⁵⁸ ještě v roce 1986 zpravoval článek Jany Kopecké ve *Výstavbě a architektuře*, tedy interním časopisu VÚVA, o stavební biologii coby „novém trendu v architektuře“.⁵⁹ Výjimečně účinným kanálem, jímž do ČSSR pronikalo povědomí o stavební biologii a GPZ, se proto mohla stát *Nauka o stavebním navrhování (Bauentwurfslehre)* Ernsta Neuferta. Vlivná architektonická příručka udávající vhodné rozměry snad všech prvků postaveného prostředí poprvé vyšla v roce 1936 a od té doby se dočkala desítek přepracovaných vydání a řady překladů. Stala se mocným nástrojem standardizace obytného prostředí a podle některých kritických interpretů také prostředkem standardizace jeho obyvatel.⁶⁰ Neufertova kniha také patrně napomohla „normalizaci“ stavební biologie, již se věnoval oddíl zařazený do knihy od třicátého německého vydání v roce 1979.⁶¹ S odvoláním na Ernsta Hartmanna a Huberta Palma popsal Neufert zemní záření jako „tzv. světovou síť“ asi 20 cm širokých pásů, jež

58 Ernst HARTMANN, *Geopathie*, Ulm: Haug 1954; Ernst HARTMANN, *Krankheit als Standortproblem*, Heidelberg: Haug 1964.

59 Jana KOPECKÁ, „Nový trend v architektuře – stavební biologie“, *Výstavba a architektura*, roč. 32, 1986, č. 1, s. 50–52.

60 Nader VOSSOUGHIAN, „Standardization Reconsidered: Normierung in and after Ernst Neufert's *Bauentwurfslehre* (1936)“, *Grey Room* 2014, č. 54, s. 33–55.

61 Ernst NEUFERT, *Bauentwurfslehre: Grundlagen, Normen, Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen, Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen, Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel. Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*, Braunschweig – Wiesbaden: Vieweg 1979. Oddíl věnovaný stavební biologii zůstal i v dalších vydáních a jejich překladech až do 40. edice z roku 2012, zatímco v dalších, zatím posledních vydáních z let 2016 a 2019, se neobjevuje. Vynechán byl také ve 33. vydání z roku 1992, které bylo v roce 1995 jako první přeloženo do češtiny. Neufert na úpravy své knihy dohlížel až do své smrti v roce 1986.

se táhnou ze severního do jižního magnetického pólu, ve středoevropském prostoru s rozestupy asi 2,5 m, a na které se kolmo napojují další pruhy ve dvoumetrových rozestupech.⁶² Obzvlášť patogenními se pak podle Neuferta tato křížení stávají, když se střetávají s geologickými poruchami a zejména s podzemními vodami. Zkušenosti prokázaly, psal dále, škodlivé fyziologické působení těchto pásů, a to zvláště v místech jejich křížení a při déletrvajícím a opakovaném vystavení se tomuto působení, tedy například v postelích. Dlouhodobý pobyt v těchto zónách zapříčiňuje „devitalizaci“, která může vést k celé škále zdravotních potíží od únavy až k rakovině – v případě dlouhodobé expozice. Neufert sdílel přesvědčení, že přesunutí postele zpravidla v krátkém čase přináší úlevu, zatímco zpochybňoval účinnost „tzv. odrušovacích zařízení“, která údajně mohou naopak škodit. Zároveň připustil možný vliv určitých architektonických forem, když vyslovil předpoklad, že k neblahému vlivu GPZ nedochází v místnostech s proporci určenými zlatým řezem, stejně jako v budovách na kruhovém půdorysu nebo s hexagonálním plánem. Výklad stavební biologie v *Bauentwurfslehre* pak pokračuje pojednáním o zdravotně vhodných či nevhodných materiálech, o potenciálně zákeřných vlivech vodovodního potrubí, nedostatečně izolovaných rozvodů elektřiny či transformačních stanic.

Neufertova kniha, přítomná v oborových knihovnách, tak mohla představovat klíčový zdroj informací o GPZ pro tuzemské zájemce, a to zejména z okruhu studentů architektury, designu či spřízněných technických oborů, v jejichž skriptech ostatně byly GPZ v osmdesátých a devadesátých letech často zmiňovány.⁶³

62 *Ibid.*, s. 29–31.

63 Vojtěch BROŽA, *Přehradý: Celostátní vysokoškolská učebnice pro stavební fakulty*, Praha: SNTL 1987, s. 534; Petr BRUNEČKÝ, *Interier – člověk a nábytek*, Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita 1995, s. 16; Jaroslav HORKÝ, *Toorba a ochrana životního prostředí*, Praha: ČVUT 1991, s. 89; Lubor CHUNDELA, *Ergonomie: Cvičení. Určeno pro studenty fakulty strojní*, Praha: ČVUT 1989.

Průnik GPZ do československé debaty o architektuře a urbanismu stvrdil olomoucký architekt a památkář Zdeněk Gardavský,⁶⁴ toho času vedoucí projektant pro výzkum Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO) Brno. V roce 1984 vypracoval zprávu pojednávající *Problém geopatogenních zón jako architektonický a urbanistický fenomén*.⁶⁵ Podle něj byla tehdy daná problematika „velice málo známa jak veřejnosti, tak odborným kruhům“. Varoval před plíživým nebezpečím, které lidem hrozí nad geologickými anomáliemi a podzemními vodními toky, stejně jako v tzv. Hartmannových a Curryho pásech. Na základě zahraniční literatury i vlastního bádání Gardavský shrnul poznatky o působení GPZ na rostliny i na živočichy, a zvláště na člověka. Připomněl také jejich dopady na dopravu a výrobu. Popsal i možnosti jejich detekce, zejména „mentálně řízené telestézie“, a připomněl obtíže spojené se stíněním škodlivých účinků. Opíral se přitom o poznatky olomouckého lékaře Oldřicha Juryška, který – podobně jako před ním von Pohl – zpracovával statistiku o onkologických pacientech, jejíž údaje pak promítal do městského plánu; zjistil, že nemoc postihuje nápadně častěji obyvatele žijící na určitých místech, jež jsou v rámci městské, uliční a domovní struktury jasně rozpoznatelná.⁶⁶ Další šetření probíhalo v letech 1982–1983 ve spolupráci olomouckého Centra klinické onkologie a SÚRPMO Brno.

64 Ing. arch. dr. Zdeněk Gardavský (1923–2002) vystudoval architekturu a pozemní stavitelství na ČVUT a historii na UK. Stal se mimořádným posluchačem dějin umění a také asistentem u Václava Richtera na Univerzitě Palackého. Na VUT v Brně, kde obhájil disertaci, se věnoval rekonstrukcím historické architektury, územnímu plánování a urbanismu. Dlouhodobě se zabýval výzkumem a rekonstrukcí památek, spolupracoval s Krajským národním výborem v Olomouci, Stavoprojektem, Útvarem hlavního architekta města Olomouce a se SÚRPMO Olomouc a SÚRPMO Brno. mt, „Za architektem Zdeňkem Gardavským“, *Olomoucké listy*, roč. 2, č. 14, 14. dubna 2002, s. 15. K proutkařství se uchyloval i při památkářském průzkumu hradu Helfštýna.

65 GARDAVSKÝ, *Problém geopatogenních zón*, nestr.

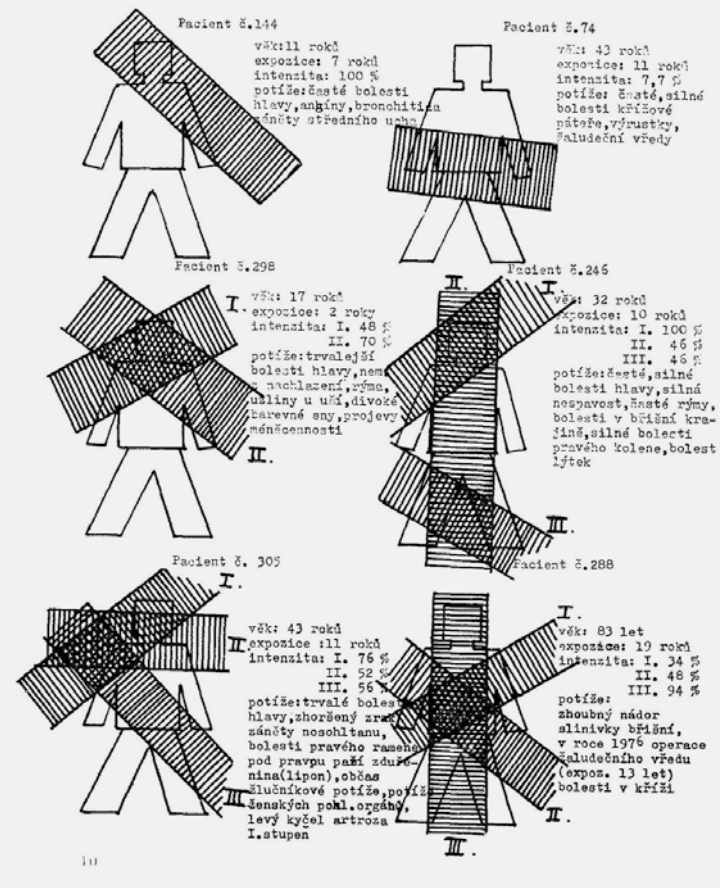
66 Jiří V. MUSIL, „MUDr. Oldřich Juryšek jubiloval: K osmdesátinám vlastivědného pracovníka a onkologa“, *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci: Společenské vědy*, 2003, č. 286, s. 79–84. Vedle Juryška uvedl ve své zprávě Gardavský jména řady dalších lékařů, kteří se zdravotními dopady GPZ zabývali.

*Václav Nečas, Patogenní zóny
- jejich vliv na zdraví člověka,
Brno: Agentura Milton, 1990,
přední strana obálky.*

PŘÍLOHA č. 5

NĚKTERÉ PŘÍKLADY PŮSOBNÍ NEGATIVNÍCH ZÓN GAP

Schéma působení GPZ, Václav Nečas, Patogenní zóny – jejich vliv na zdraví člověka, Brno: Agentura Milton, 1990, s. 10.

*Inzerce Anti fólie,
Domov: Kultura bydlení,
architektura a užité umění
33, 1992, č. 9, s. 51*

Získané poznatky prezentovali Juryšek i Gardavský mimo jiné na V. mezinárodní psychotronické konferenci v Bratislavě v roce 1983. Juryšek zde vznesl „návrh na statistické šetření o vlivu geopatogenních zón na zdravotní stav“, a to s ohledem na různá onemocnění.⁶⁷ Gardavský navázal s příspěvkem, v němž spojil údaje o olomouckých onkologických pacientech a jejich bydlištích s výkladem o tamním stavebním vývoji.⁶⁸ Připomněl, že vilová výstavba na konci devatenáctého století zde často probíhala na plochách dříve zavodněných v důsledku budování opevnění v polovině osmnáctého století. Za příklad takové lokality považoval ve shodě s Juryškovými zjištěními olomouckou čtvrť Letná, kterou označil za příklad „jinak neobyčejně klimaticky a urbanisticky dobře řešené čtvrti vilové a rodinné zástavby, umístěné zcela mimo komunikace a exhalace, v bohatě fundované zeleni“, a tedy se nejednalo, jak Gardavský zdůraznil, „o oblast zástavby, kde by výskyt nemoci mohl být vázán na sociální ovlivnění“.⁶⁹

Postavené prostředí se svými sociálními a urbanistickými faktory tak v daném případě hrálo podle Gardavského podružnější roli než parametry podloží v čele s výskytem spodních vod. Bez ohledu na úroveň tvorby prostředí se do něj plíživě vkrádalo něco, co se vymykalo kontrole, cosi sotva zachytitelného, a přesto velmi tělesného. Tento rozměr se vzpíral modernistickému pojetí prostoru a plánování, a snadno tak mohl rezonovat s jejich dobovým přehodnocováním. GPZ přitom mohly fungovat jako jakási prázdná místa, která se podle potřeby naplňovala nelibostí nad dalšími, mnohdy uchopitelnějšími rysy postaveného prostředí, stejně jako různými zájmy v jeho rámci. S odstupem by se dalo říct, že

67 Oldřich JURYŠEK, „Geopatogenní zóny, jejich zjišťování, mapování a vliv na zdravotní stav“, in: Zdeněk REJDÁK (ed.), *Praktické využití psychotroniky: V. mezinárodní konferencí o psychotronice*, Bratislava: Dom techniky ČSVTS Bratislava 1983, s. 123–124. Juryšek vystoupil už na III. konferenci v Tokiu v roce 1977.

68 Zdeněk GARDAVSKÝ, „Technická problematika geopatogenních zón v Olomouci“, in: REJDÁK (ed.), *Praktické využití psychotroniky: 2. díl*, s. 125–138.

69 GARDAVSKÝ, *Problém geopatogenních zón*, nestr.

GPZ byly obvykle spojovány s místy fyzického, zdravotního či morálního úpadku, jaký mohla představovat krajina zdevastovaná těžbou, ruiny ve vylidněném pohraničí, stejně jako panelová sídliště a zanedbaná historická centra měst. Na základě Gardavského a Juryškových zjištění VÚVA Praha proto pověřil SÚRP MO Olomouc vypracováním metodického podkladu pro zjišťování GPZ v centrálních městských zónách. Praktické aplikace pak pod záštitou VÚVA proběhly v rámci obnovy městských jader v Táboře a Rakovníku.⁷⁰

Těchto průzkumů se účastnil i geofyzik a zkušený proutkař Evžen Andres.⁷¹ Někdejší spolupracovník Kahudovy psychoenergetické laboratoře spojoval přístrojové měření různých geofyzikálních parametrů podloží s proutkařským zjišťováním GPZ.⁷² V obou městech pak prověřoval také staveniště rodinných domů, což byla praxe, která se rozmáhala vedle obvyklých průzkumů v již postavených budovách.⁷³ Její široké uznání dokládá rubrika *Rudého práva* „Potřebujete poradit?“, která 23. ledna 1989 otiskla otázku čtenáře či čtenářky „D. F.“ z Brandýsku, zda je synem zakoupená parcela vhodná pro stavbu domku, když se pod ní nachází voda. Návodná odpověď potvrzovala užitečnost zjišťování GPZ:

Laboratorní a především terénní experimenty [s aplikovanou telestézií a zjišťováním zemských anomálií] přinesly pozoruhodné možnosti využití v nejrůznějších oborech,

70 Zdeněk GARDAVSKÝ, „Principy a korelace jevů geopatogenních zón“, in: Miroslav V. JOKL et al., *Geopatogenní zóny: Sborník referátů z konference*, Praha: Společnost pro techniku prostředí 1993, s. 17–25. K přestavbě Tábora a Rakovníku viz např. *Výstavba a architektura*, roč. 35, 1989, č. 4.

71 Evžen ANDRES – Václav VOKOLEK, *Jak odhalit tajemství geopatogenních zón: Účinky geologického podloží na zdraví lidí*, Praha: Eminent 2002. Evžen ANDRES, „Geologické podloží – důležitý faktor životního prostředí“, in: JOKL et al., *Geopatogenní zóny*, s. 9–11.

72 ANDRES – VOKOLEK, *Jak odhalit tajemství*, s. 10.

73 Miroslav BOUŠKA – Oldřich MAZÁČ, „Ověřování geopatogenní zóny na lokalitě Praha-Břevnov“, in: kol. aut. *Geopatogenní zóny. Sborník*, 1990, s. 110–117. Zdeněk REJDÁK, *Průvodce po psychotronice*, Praha: Gemma 89 1991, s. 63–66.

zejména v bytové, zemědělské a průmyslové výstavbě, tam, kde důkladná znalost starých důlních děl, přírodních podzemních dutin, inženýrských sítí a zaniklých staveb, podzemního zvodnění a další podrobné znalosti jsou pro stavebníka nebo stavební organizaci nepostradatelné.⁷⁴

Čtenářům se potom doporučovalo obrátit se v případě potřeby na jisté „psychoenergetické pracoviště“ zřízené roku 1988 v Jirkově, přičemž „[s]lužby se poskytují přednostně tam, kde to vyžaduje celospolečenský zájem a potřeby obyvatelstva.“⁷⁵

Obrana kulturních hodnot a správa rizika

Rizikové GPZ se otevíraly nejen nad geologickými anomáliemi, ale i v prostorech chybějících „kulturních hodnot“. Odtud v roce 1988 pronikla letmá zmínka o GPZ na stránky *Zpravodaje VÚVA*, který vycházel jako příloha časopisu *Architektura ČSR*.⁷⁶ Architekt Martin Peterka tu bránil „kulturní hodnoty v procesu přestavby a dostavby měst“. Ztožňoval je s citlivým vztahem k přírodě i minulosti coby jistým externalitám projektu modernity, respektive k hodnotám, které bychom mohli spojit s „reflexivní modernitou“.⁷⁷ Význam takové obrany odpovídal jeho přesvědčení, že „[ž]ivotní způsoby lidí jsou do značné míry ovlivňovány, ba předurčovány provozním uspořádáním města“.⁷⁸ S odvoláním na Lynche proto Peterka považoval za nutné přehodnotit dezorientující modernistické zónování a vyvarovat

74 „Potřebujete poradit? Geopatogenní zóny“, *Rudé právo*, 23. 1. 1989, s. 5.

75 *Ibid.*

76 Martin PETERKA, „Kulturní hodnoty v procesu přestavby a dostavby měst“, *Architektura ČSR*, roč. 47, 1988, č. 2, s. 88–93.

77 Jak ji v přibližně stejné době popsal Ulrich Beck a další sociologové.

78 PETERKA, „Kulturní hodnoty“, s. 90.

se „kulturní škodlivosti sídlišť“. Zvláště pak podporoval výstavbu rodinných domů, která by zajistila „zdravé životní způsoby“ respektující „přirozené vlastnosti lidského organismu“, stejně jako by zaručila, „aby budovy, respektive jejich obývané místnosti, byly co nejméně pod vlivem geopatogenních zón“.⁷⁹ Není zcela jasné, zda úsečnost poznámky o GPZ dosvědčuje pisatelův předpoklad širší obeznamenosti s daným jevem, nechotu rozebírat kontroverzní téma, anebo jeho marginálnost oproti dalším problémům. Přesto však tato zmínka ukazuje, jak hladce mohly GPZ zapadnout do dobové debaty o postaveném prostředí, a to i v její odborně-architektonické variantě.

S nápadně podobnou obhajobou „kulturnosti“ a „přirozenosti“ vystoupil i inženýr Vlastimil Žert, někdejší vedoucí projektant v n. p. Pozemní stavby Olomouc. Ve sborníku nazvaném *Kurs stavební biologie* z roku 1991 varoval před nepříznivým působením „nepřirozených“ materiálů, ať už se uplatňovaly v ošacení, anebo ve výstavbě. Podle Žerta se s rozmachem techniky a odpovídající proměnou životních způsobů narušuje látková výměna mezi lidmi a jejich životním prostředím:

Proces odcizení se přírodě a ztráta kulturnosti se dále prohlubuje velkou koncentrací obyvatelstva, při které jedinec vstupuje do anonymity a stává se jen číslem. V takovémto případě lze konstatovat, že pokrok je vlastně krokem zpět a hromadná výroba je vlastně ničením. A tak se oblast stavebnictví a urbanistiky stále více vzdaluje vlastnímu poslání, tj. vytvořit pro člověka podmínky pro šťastné a zdravé spokojené spoluzití s naplněním vnější i vnitřní harmonie.⁸⁰

79 *Ibid.*, s. 91.

80 Vlastimil ŽERT, „Úvod do stavební biologie“, in: *Kurs stavební biologie: Sborník*, Uničov: Sdružený klub odborů 1991, s. 2.

Právě proto považoval Žert stavitelství a architekturu – poučené stavební biologii – za „zodpovědné i povolane přispět k všeobecnému psychosomatickému ozdravení“. Dosažení kýženého stavu v Československu se pak podle něj oddalovalo kvůli zásadním překážkám, tedy „panelové technologii a ekonomickým kritériím“.⁸¹

Environmentální psycholog Michal Černoušek, který spolupracoval s Rejďákovým Výzkumným pracovištěm, podle vlastních slov nechtěl prokazovat podloženost proutkařství. Zato se na něm (opět mimo jiné s odkazem na Lynche) pokoušel doložit obecné mechanismy psychologie vnímání, a zároveň v něm nacházel vzor pro nový holistický a „autentický“ přístup ke světu.⁸² V jeho výkladu se výkon proutkařů příliš neliší od práce geologů, protože obojí „představuje totožné jednání, ale na jiné úrovni poznávání. Geolog ovládá různé přístroje, proutkař jen svůj proutek, ale pokaždé se jedná o pomůcky a přístroje, které prodlužují lidský smyslový aparát.“ Proutkaři přesto vystupují z jeho popisu jako obhájci sounáležitosti s prostředím, která

dnes v industriální a technologické společnosti pomalu mizí. Výsledkem je někdy odcizený vztah člověka k prostředí, protože toto životní prostředí chápe v objektivovaném smyslu a staví ho před sebe jako objekty výrobních procesů nebo jako objekt vědeckého poznání. Zatím s ním však tvoří nedělitelnou jednotu.⁸³

Proto se proutkaři mohou stát příkladem všem, kdo vnímají terén „jako svět hotových významů, získaných výchovou a školou, vysoce organizovaným věděním“.⁸⁴ Odsud pak Černoušek vyvodil i poučení pro architekturu, která

81 *Ibid.*, s. 5.

82 Michal ČERNOUŠEK, *Psychologie životního prostředí*, Praha: Horizont 1986, s. 53–58.

83 *Ibid.*, s. 88.

84 *Ibid.*, s. 57.

vždy počítala s psychologií fyzikálních struktur nebo s psychologií barev, ale přitom se často stává, že uživatel architektonických prostorů je vržen do pasivní závislosti na vytvořeném prostředí [...]. Až architektura plně uzná aktivní úlohu člověka v prostředí, ukáží se dosavadní nedostatky v plném světle. Nebudou dominovat formy a funkce, snad se i skončí s preferencí melancholické šedi. Ubudou stavební nesrozumitelnosti, ale přibudou prostory, v nichž bude člověk nacházet svůj význam.⁸⁵

Mnozí architekti zřejmě brali podobné výzvy vážně, a někteří se přitom nezdřáhali použít proutku, jak dokládá článek o GPZ vydaný v říjnu 1989 v *Technickém magazínu*, tedy v časopise, který se věnoval i architektuře a urbanismu a na jehož stránkách probíhala poměrně kritická diskuze o sídlištích.⁸⁶ Jak zdůraznil úvodník ke článku „O geoaktivních zónách“ architekta Zdeňka Meisnera, příspěvek vznikl na přání čtenářů.⁸⁷ Podobně jako Gardavský se Meisner vyjadřoval ke škodlivým vlivům spodní vody ve vztahu k postavenému prostředí. Tvrdil, že bylo „těžko přehlédnout přibývající zprávy a výzkumy, které na základě velmi přesných, vědeckých pozorování a měření poukazují na souvislosti mezi zdravotním stavem živých organismů a zemským podložím či obecněji prostředím“.⁸⁸ Jako příklady uplatnění výzkumu GPZ uvedl vedle Juryškových výzkumů v Olomouci také „opakovaná šetření vepřínů, drůbežáren a hlavně kravinů“, která probíhala při Vysoké škole

85 *Ibid.*, s. 87.

86 Už v roce 1983 vyšel v *Technickém magazínu* článek věnovaný proutkařství, který referoval zejména o pokusech Francouze Yvese Rocarda v šedesátých letech, jejichž úspěšnost prý později potvrdili sovětsí geologové i američtí hydrologové. JK, „Virgule čili kouzelný proutek“, *T 83: Technický magazín*, roč. 25, 1983, č. 3, s. 44–49.

87 Zdeněk MEISNER, „O geoaktivních zónách“, *T 89: Technický magazín*, roč. 31, 1989, č. 10, s. 27–30.

88 *Ibid.*, s. 27.

zemědělské v Nitře, a aplikaci v sadářství v rámci šlechtitelského a semenářského podniku Sempra. Od krajinných a urbanistických rozměrů přešel k těm bytovým, když pádně shrnul obvyklou praxi: „Byty jsou doménou proutkařů (telestétů, senzibilů, biooperátorů), kteří zde pak posunují postele, případně ‚odrušují‘ zóny v místnostech.“⁸⁹ To by podle Meisnera nemělo uniknout pozornosti architektů. Úvahy o jejich osobní odpovědnosti propojil s pochybností o organizaci dosavadního centralizovaného a industrializovaného stavebnictví, když se ptal:

Má architekt čas, energii a prostředky poznat místo, kde bude stavět? Má natolik pevnou pozici, aby skutečně modeloval budoucí pevné území? [...] Další, možná rozhodující otázkou také je, zda současné ‚těžké‘ stavebnictví je schopno měkce reagovat na přirozené požadavky osídlení?⁹⁰

Ohled na uživatele vnímal Meisner jako určující, a za shodný úkol architektů, urbanistů i lékařů proto považoval „snížovat riziko“.⁹¹ Tomu odpovídal i jeho závěr, že „[z]dravotní otázce spojené s architekturou se časem bude muset věnovat větší pozornost.“⁹²

Politický rozměr architektonicky a urbanisticky utvářeného prostoru se příznačně neartikuloval primárně esteticky, ale s patrně palčivějším ohledem na zdraví a jeho stále zřetelnější sepětí se znečištěným prostředím. Z hlediska dobové psychologizující teorie se přitom rovina subjektivní zkušenosti a rovina neurotizujícího prostředí neodvrtně prolínaly. Pokud platí, že klíčovou úlohu moderního státu představuje snižování rizika, tedy určitá správa

89 *Ibid.*, s. 30.

90 *Ibid.*, s. 30.

91 *Ibid.*, s. 29.

92 *Ibid.*, s. 30.

nepředvídatelnosti,⁹³ v nepružném centrálně řízeném stavebnictví se pozdně socialistickému Československu nedařilo tomuto závazku přesvědčivě dostát. Zatímco pro architektky to znamenalo šanci přijmout s touto zodpovědností i výraznější společenské postavení, řadoví občané se mohli obracet na odborníky na GPZ, ať už s jakýmkoli výsledkem. Nedostatečně naplňovaná „anestetická“ funkce architektury, stejně jako nespokojenost se stavem životního prostředí, pak mohla sublimovat právě v podobě GPZ, přičemž kritika techniky oscilovala mezi vágním humanismem a paradoxním technokratiem.⁹⁴

*Nemocnice, sídliště,
kravíny, doly a dálnice*

Často opakovaná a mnohdy poněkud vyprázdňená výzva k „humanizaci“ architektury obracela pozornost ke zdravotním aspektům postaveného prostředí. Taková tendence znamenala rozšíření lékařského pojetí prostoru ze specializovaných zdravotnických zařízení na sféry práce a bydlení. Pokud sanatorium představovalo typologický vzor modernistické architektury,⁹⁵ stupňující se důraz na prevenci potvrzoval medicínskou logiku výstavby nejen metaforicky, ale i metonymicky. V tomto smyslu (a v návaznosti na Michela Foucaulta) rozpoznal filozof Sven-Olov Wallenstein nemocnici jako paradigmatický prostor modernity, jako „biopolitický stroj“ a model medikalizace postaveného prostředí, která dalece přesahuje nemocniční zdi.⁹⁶ Tato extenze se specificky realizovala i v debatě o GPZ, jak dokládá publikace o *Člověku a patologických zónách*, kterou v roce

93 Ulrich BECK, *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*, Praha: Sociologické nakladatelství 2004.

94 *Ibid.*, s. 31–34.

95 Paul OVERY, *Light, Air and Openness: Modern Architecture between the Wars*, London: Thames & Hudson 2007, s. 21–43.

96 Sven-Olov WALLENSTEIN, *Biopolitics and the Emergence of Modern Architecture*, New York: Princeton Architectural Press 2009.

1991 vydala slovenská přírodovědkyně Anna Reháková. Podle ní se průzkumy GPZ údajně prováděly i před výstavbou některých zdravotnických zařízení. Zmínila projekt nemocnice z roku 1981, v němž architekti vycházeli z doporučení pracovníků Psychoenergetické laboratoře, takže na místa s negativními zónami umístili chodby, sklady a jiné technické prostory, přičemž zvláště „dávali pozor na to, aby operační sály a lůžková část byla co nejméně zasažena“.⁹⁷ Reháková záhy zdůraznila, že takové ohledy „je však daleko obtížnější respektovat při stavbách obrovských sídlišť“. Neprůběžně tak zviditelnila rozšíření zdravotní dimenze prostoru daleko za brány zdravotnických zařízení.

Nárok na zdravé, tedy zdravotně nezávadné, anebo dokonce zdraví prospěšné prostředí se i v ČSSR ukázal jako zásadní požadavek občanů-obyvatel: Zatímco jeho naplňováním se státní moc utužovala, neschopnost mu přesvědčivě dostát otrásla její legitimitou.⁹⁸ Sídlištní výstavba coby nejvýraznější produkt zprůmyslněného stavebnictví představovala rámeček, kde se GPZ projevovaly snad nejčastěji, a to jak na diskurzivní, tak i praktické úrovni. Parametry této kritiky se odvozovaly od medicínského – či alternativně medicínského – hlediska,⁹⁹ a až zprostředkovaně se případně vztahovaly k estetickým a sociálním poměrům. V řadě ohledů se přitom tato kritika shodovala s množstvím odborných i laických hlasů, které v osmdesátých letech nabíraly na síle, a zároveň se vyznačovala některými

97 Anna REHÁKOVÁ, *Člověk a geopatogenní zóny*, Praha: DUHA 1991, s. 17.

98 VANĚK, *Nedalo se taďy dýchat*.

99 Ivan SOUČEK, „Medical Pluralism During and After Socialism“, *Český lid*, roč. 107, 2020, č. 1, s. 51–69.

specifickými akcenty.¹⁰⁰ Za neblahý rys soudobé výstavby byla považována právě koncentrace bytových jednotek na jednotvárných sídlištích, jež na rozdíl od tradičně rozptýlené a různorodé zástavby omezovala možnost vyhnout se negativním vlivům GPZ.¹⁰¹ Podobně zápornou roli měla hrát i výška nových budov, protože vliv zemského záření se podle rozšířené představy stupňoval se vzdáleností od zemského povrchu.¹⁰² Značné pozornosti se v souvislosti s panelovými sídlišti a GPZ dostávalo vlastnostem různých materiálů. V souladu s poučkami stavební biologie většina odborníků na GPZ upřednostňovala „přírodní“ materiály před těmi „umělými“. Důraz přitom osciloval mezi jejich fyzikálními a psychologickými účinky. Gardavský ve svojí zprávě z roku 1984 uvedl:

Organismy jsou přizpůsobeny na zatížení při normálním záření, reagují však nepříznivě na změny, zvláště v obestavěném prostoru, a to opět ještě nepříznivěji v budovách s železobetonovými, betonovými a železnými konstrukcemi a s použitím umělých hmot, tedy v budovách zbavených přirozené protiregulace. Tyto nepříznivé účinky dále zesilují statické náboje umělých hmot stavebních materiálů a oděvů, vibrace z olejových hořáků, televizních antén, nadzemního vedení, stoupaček v domech, trafostanic, vysílacích

Města na kraji nemocnic:
Geopatogenní zóny jako architektonický
a urbanistický fenomén

100 Viz Hubert GUZIK, „Spolia“, in: Hubert GUZIK – Dita DVOŘÁKOVÁ – Jan ZIKMUND, *Architektura v přerodu*, Praha: České vysoké učení technické v Praze 2019, s. 166–203; Maroš KRIVÝ, „Greyness and Colour Desires: The Chromatic Politics of the Panelák in Late-Socialist and Post-Socialist Czechoslovakia“, *The Journal of Architecture*, roč. 20, 2015, č. 5, s. 765–802; Rostislav ŠVÁCHA, „Stará města, panelová sídliště a denní tisk, 1960–1989“, *Zprávy památkové péče*, roč. 75, 2015, č. 4, s. 350–353, cit. s. 350; Rostislav ŠVÁCHA, „Amatérská interpretace architektury: Solitéry a sídliště v českém denním tisku, 1868–1989“, *Architektúra & urbanizmus*, roč. 49, 2015, č. 1–2, s. 6–25.

101 GARDAVSKÝ, *Problém geopatogenních zón*, nestr.

102 Např. Václav NEČAS, *Patogenní zóny – jejich vliv na zdraví člověka*, Brno: Agentura Milton, 1990, s. 6.

a rušících stanic, televizních a jiných věží, bludné proudy kolejišť elektrických drah, bleskosvody na věžích a další technické jevy současné civilizace.¹⁰³

Pozornost věnovaná v souvislosti s GPZ panelovým sídlištím a jejich vybavení zapadá do logiky, která se pojí s dalšími objekty teleestetického zájmu. V podivné ozvěně Vitruvia návodu, podle něž lze určit vhodné místo staveniště pomocí telecí oběti, se spojení hovězího dobytka, hippokratovské medicíny, divinace a stavitelství uplatňovalo i v socialistickém Československu.¹⁰⁴ Průzkumy GPZ pod zemědělskými objekty, zejména kravíny, probíhaly v osmdesátých letech na Berounsku, na Olomoucku i na řadě míst na Slovensku. Závěry výzkumů byly veřejnosti poprvé prezentovány na výstavě Agrokomplex Nitra v roce 1983.¹⁰⁵ Proutkaři se uplatňovali také v důlním prostředí. V povrchových dolech severočeské uhelné pánve vyhledávali především dutiny po staré hlubinné těžbě, které ohrožovaly nákladná rypadla.¹⁰⁶ Na Ostravsku působil mimo jiné důlní lékař Josef Smola, který s virgule vyhledával místa hrozících závalů, úniku plynu a podobných rizik. Pomocí kyvadla a mapy taková místa hledal i na dálku, jak to popsal ve své publikaci *Jev virgule* z roku 1989.¹⁰⁷ Působení GPZ se přičítaly i některá dopravní neštěstí. Když v roce 1992 došlo na dálnici D1 k autonehodě, jejímž následkům podlehl

103 GARDAVSKÝ, *Problém geopatogenních zón*, nestr.

104 VITRUVIUS, *Deset knih o architektuře*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1953, s. 20. Na Vitruvia se vyhledávací GPZ s oblibou odvolávali.

105 Tyto výzkumy probíhaly v součinnosti SÚRPMO Brno, Rejdákovy psychotronické laboratoře a okresních veterinárních a zdravotních orgánů v Olomouci. GARDAVSKÝ, *Problém geopatogenních zón*, nestr. Srov. Oldřich JURYŠEK – Andrej SÁNDOR – Jaroslav STOCKMANN – Vladimír ŽERT, *Zdravé bydlení: Česko-slovenské feng-šuej I.*, Olomouc: Fontána 2000, s. 267–269.

106 Jindřich FOREJT, „Telestérické experimenty a jejich využití v národním hospodářství“, in: František KAHUDA, *Fundamentální záření hmot. Závěrečná výzkumná zpráva k výzkumnému úkolu ČVUT – R – 004 Mentální energie a její využití v praxi*, Praha: ČVUT 1980, nestr.

107 Josef SMOLA, *Jev virgule*, Jirkov: IZA Jirkov 1989.

Alexander Dubček, policejní vyšetřování prověřovalo zprávu, podle níž byl Dubčekův řidič senzibil, který nezvládl řízení kvůli vlivu GPZ.¹⁰⁸ Přestože se tyto závěry nepotvrdily, místa častých dopravních nehod byla s GPZ spojována i nadále.

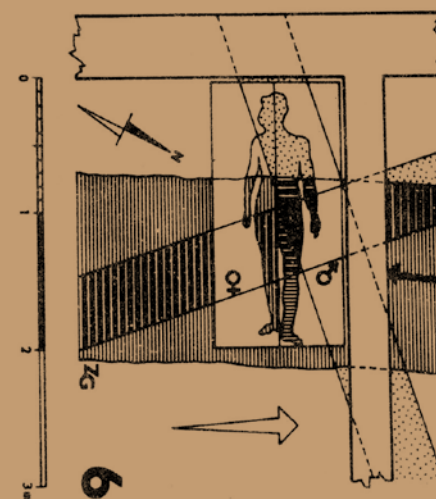
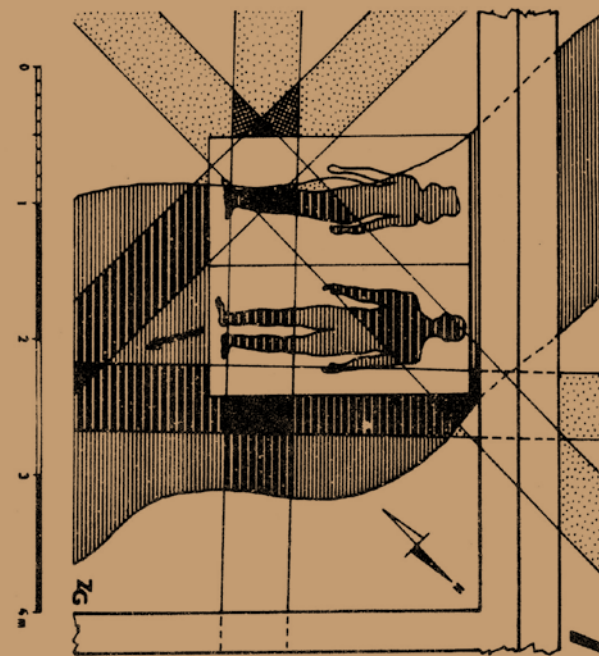
GPZ se tedy měly projevat v postaveném prostředí, kde se prosadily standardizace, typizace a industrializace, kterým byl přičítán značný podíl na neutěšeném stavu starých i nových městských částí, stejně jako na znečištění okolní krajiny. Zároveň se ukazovaly coby něco bytostně nepovědomého, jako jev spjatý s domovem, a přitom se domovu podivně vymykající. Doslovně tak naplňují pojem *Unheimliche* ve smyslu, jaký mu přiřkl Sigmund Freud.¹⁰⁹ Daný pojem se ostatně prosadil v americké teorii architektury počátkem devadesátých let dvacátého století. Anthony Vidler tehdy rozpoznal „architektonické *Unheimliche*“ coby metaforu nesnesitelné moderní situace v elitní architektonické produkci, kdy se někdejší romantické příběhy o strašidelných domech vymaňují z měšťácké *Heimlichkeit* i z antropomorfismu klasické architektury.¹¹⁰ Přílehlavější souvislost však GPZ nachází v „infrastrukturním *Unheimliche*“, jaké popsal mediální teoretik Bernard Dionysius Geoghegan při výkladu o moderních komunikačních technologiích, mezi něž počítá železnice, telegrafy a kanály, stejně jako inženýrské sítě v domácnostech a vybavení či klasifikační systémy v laboratořích.¹¹¹ Geoghegan upozornil na to, že zejména v dobové literatuře byly tyto technologie

108 „A. Dubček nebude mít státní pohřeb“, *Rudé právo*, 10. 11. 1992, s. 1–2. Monika KUNCOVÁ, „Psychotronik patogenní zónu na místě havárie A. Dubčeka nepotvrdil“, *Rudé právo*, 17. 12. 1992, s. 6. „Řidič není senzibil“, *Lidové noviny*, 26. 1. 1993, s. 2. Srov. Eva PUKLOVÁ – Anna REHÁKOVÁ, „Tajemné autonehody“, *Rudé právo*, 2. 4. 1992, s. 10.

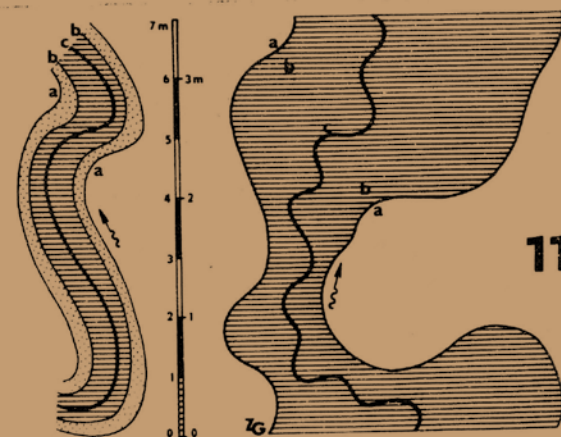
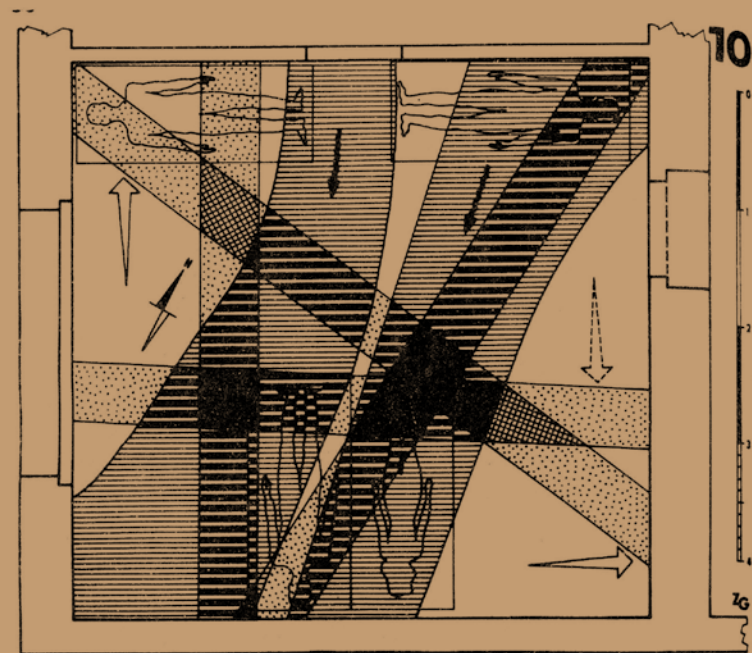
109 Sigmund FREUD, „Něco tísnivého“, in: *Spisy z let 1917–1920*, Praha: Psychoanalytické nakladatelství 2003, s. 173–204.

110 Anthony VIDLER, *The Architectural Uncanny: Essays in Modern Unhomely*, Cambridge, MA: MIT Press 1992.

111 Bernard Dionysius GEOGHEGAN, „Mind the Gap: Spiritualism and the Infrastructural Uncanny“, *Critical Inquiry*, roč. 42, Summer 2016, s. 899–922.

*Schéma GPZ, Zdeněk
Gardavský, „Technická
problematika geopatogenních
zón v Olomouci“, in: Zdeněk
Rejdák, (ed.), Praktické využitie
psychotroniky: V. medzinárodná
konferencia o psychotronike,
Bratislava: Dom techniky ČSVTS
Bratislava 1983, s. 136.*

*Schéma GPZ, Zdeněk
Gardavský, „Technická
problematika geopatogenních
zón v Olomouci“, in: Zdeněk
Rejdák, (ed.), Praktické využitie
psychotroniky: V. medzinárodná
konferencia o psychotronike,
Bratislava: Dom techniky
ČSVTS Bratislava 1983, s. 135.*

*MUDr. Josef Smola při
dálkové telestézii nad důlní
mapou. Pavel Frýbort, „Věci
mezi nebem a zemí“, Týdeník
Květy, 1991, č. 24, s. 20–
23. Fotografie Petr Molt.*

provázeny četnými zkazkami o podivných narušeních domácích rutin a o pocitu, že je každodenní život ovládan vzdálenými silami, případně o narušení protikladu mezi vzdáleným a blízkým. Byť byly podobné jevy často připisovány zhroucení času a prostoru, které přinesly moderní komunikace, ve skutečnosti takové zkušenosti odrážejí selhání jejich příslibů. Objevují se tam, kde infrastruktury zcela nedostávají svému závazku hladkého a plynulého prostředkování mezi heterogenními částmi a místy.¹¹²

Hledání GPZ v kravínech, dolech i na dálnicích odráží důraz na produktivitu a efektivitu, stejně jako určitou inherentní krizi takového pragmatického přístupu.¹¹³ Podobný pohyb lze vysledovat i na poli architektury a urbanismu, které se v souvislosti s industrializací stavebnictví a výstavbou panelových sídlišť zahušťovalo rozmanitými infrastrukturními technologiemi.¹¹⁴ Význam infrastruktur se stupňoval úměrně s tím, jak se rozšiřovala města a rostly nároky na výbavu bytů. Notoricky nízká kvalita stavebních prací a nutnost opakovaných údržbářských zásahů v panelových domech přitom narušovaly plynulost provozu, a mohly tak napomáhat zhmotňování *unheimliche* fenoménů. I v ČSSR popisovali tehdejší sémiotikou poučení teoretici komunikační funkce budov a prostředí, a nahlíželi tak architekturu jako jistou komunikační technologii.¹¹⁵ Jejich požadavek, aby architektura prostředkovala význam a vytvářela „smysluplná“ místa, pak zůstal většinou

112 *Ibid.*, s. 900.

113 Přední slovenský psychotronik Andrej Sándor od devadesátých let odstiňoval GPZ ve výrobních podnicích, ropné rafinérii i finančních institucích. JURYŠEK – SÁNDOR – STOCKMANN – ŽERT, *Zdravé bydlení*, s. 281–290.

114 V tomto ohledu nabízí pozoruhodnou ilustraci „infrastrukturního *Unheimliche*“ v Československu pozdních osmdesátých let povídka Martina Hanky s názvem *Panelák*, která vypráví o odborníkovi na GPZ povoláném do panelového domu na pražském Jižním Městě. Martin HANKA, „Panelák“, *Květy*, 1989, č. 39, s. 36–37.

115 Jiřina LOUDOVÁ, „Příspěvek k analýze sémantické funkce architektury“, *Estetika*, 1970, č. 4, s. 271–292;

Jiřina LOUDOVÁ „Sémiotika a architektura“, *Architektura ČSR*, 1973, č. 3, s. 149–150.

nenaplněn.¹¹⁶ Přehodnocování „inženýrské“ logiky moderního stavitelství se nedokázalo dost dobře vypořádat s infrastrukturními technologiemi, bez nichž se budovy neobejdou, ale které se přitom vzpírají symbolizaci i sublimaci.¹¹⁷ V tomto ohledu lze dění kolem GPZ nahlížet jako zvláštní adaptační strategii, která v duchu psychotronické „vědecko-lidské revoluce“ doplňovala oficiální program vědeckotechnické revoluce a v níž se měly nově rozvinuté lidské schopnosti vyrovnat technice, ovšem bez jejích „odcizujících“ účinků.¹¹⁸ Přes svou ideovou nekonzistenci se přitom v lecčems blížila sociologické či filozofické kritice architektonické a urbanistické modernity, když pranýřovala „nehostinnost“ moderních měst.¹¹⁹

Seberealizace a další realizace

Protipól prefabrikovaných a typizovaných sídlišť představovaly v různých ohledech vedle postupně stále přijatelnějších rodinných domů také oblíbené chaty či chalupy. „Druhé bydlení“, jak se chataření někdy označovalo, nabízelo oproti centrálně řízené sídlištní výstavbě navzdory určité regulaci výraznější možnosti vlastního rozhodování o výstavbě, zařízení a podobně. Zatímco mnozí architekti kritizovali devastační účinky masové rekreace, režimem podporovaná „chatová mánie“ naplňovala normalizační ideál „života v klidu“.¹²⁰ Právě chaty se tak stávaly vítanými

116 Srov. Maroš KRIVÝ, „Quality of Life or Life-in-Truth? A Late-Socialist Critique of Housing Estates in Czechoslovakia“, in: Ákos MORAVÁNSZKY – Torsten LANGE (eds.), *Re-Framing Identities. Architecture's Turn to History, 1970–1990*, Basel: Birkhäuser 2017, s. 303–318.

117 Fredric JAMESON, *The Seeds of Time*, New York: Columbia University Press 1994, s. 57–58.

118 Karel DRBAL – Zdeněk REJDAK (eds.), *Perspektivy telepatie*, Praha: Melantrich 1970, s. 9.

119 Srov. Alexander MITSCHERLICH, *Nehostinnost miest, pobádanie k nepokoju*, Bratislava: Pallas 1971.

120 Paulina BREN, „Weekend Getaways: The Chata, the Tramp and the Politics of Private Life in Post-1968 Czechoslovakia“, in: CROWLEY – REID (eds.), *Socialist Spaces*, s. 123–140; Petra SCHINDLER-WISTEN, *O chalupách a lidech: Chalupárství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*, Praha: Karolinum 2017.

dějišti individuální seberealizace, již normalizační panství vykazalo do soukromé sféry. Do té převážně spadaly i zájmy amatérských proutkařů a parapsychologů. Příliš potom nepřekvapí, že se na přelomu osmdesátých a devadesátých let rozvinula debata o GPZ také na stránkách časopisu *Chatař*, kde se v řadě návodných i teoretičtějších článků střetávali zastánci proutkaření se skeptiky.¹²¹ Redakční komentáře doporučovaly pojímat proutkařské vyhledávání GPZ jako nezávaznou kratochvíli a po několika výměnách v roce 1991 editoři prohlásili, že s odpovědí Věnceslava Patrovského skeptikům Luďku Pekárkovi a Milanu Rojkovi „opravdu a definitivně končí v *Chataři* polemické diskuse o proutkařství“, zatímco v budoucnu se slíbili „zabývat pouze zkušenostmi a využitím podobných jevů v praxi“.¹²² Smířčí záměr redakce uzávorkoval spor o fakticitu GPZ, v jistém smyslu jí však přitakal, když implikoval praktickou využitelnost zkušeností s daným jevem.

Takové uznání subjektivní zkušenosti a souběžné upřednostnění praxe před odtažitou teorií vytvořilo rámec, ve kterém skeptické námitky mýjely své terče, čímž se mimoděk odhalovaly meze expertní moci. V reakci na rostoucí popularitu proutkaření upozorňovali skeptici, kteří přicházeli především z okruhu fyziků a popularizátorů vědy, na metodologicky pochybné experimenty, na přesvědčovací postupy propagace problematiky GPZ i na možná nebezpečí, která by mohla vyplynout ze zavádějících představ, zejména ve spojení s komercializací a podceňováním moderní

121 Václav PATROVSKÝ, „Hledáme vodu a škodlivé zóny“, *Chatař*, 1988, 12, s. 282; Miroslav BOUŠKA, „Hydrogeologie, geonómální zóny a člověk“, *Chatař*, 1989, č. 7, s. 6–7. Antonín LOULA, „Stavební biologie, geonómální zóny a člověk“, *Chatař*, 1989, č. 8, s. 18–19. Jiří TRNAVSKÝ, „Jak se hledají zóny“, *Chatař*, 1989, č. 9, s. 12–13. Věroslav PATROVSKÝ, „Chcete být proutkařem?“, *Chatař*, 1989, č. 10, s. 18–19.

122 Luďek PEKÁREK – Milan ROJKO, „Proutkaření méně optimisticky“, *Chatař*, 1989, č. 12, s. 16–17; Jiří TRNAVSKÝ, „Lze jim věřit?“, *Chatař*, 1990, č. 12, s. 3. Věnceslav PATROVSKÝ, „Lze jim věřit?“, *Chatař*, 1991, č. 3, s. 7. PATROVSKÝ, „Co je to stavební geobiologie“, *Chatař*, 1992, č. 3, s. 7.

122 PATROVSKÝ, „Lze jim věřit?“, s. 7.

medicíny.¹²³ Vedle nejasností ohledně fyzikální povahy „zemního záření“ se největší odpor skeptických vědců soustředil na metodu proutkaření. Široká, byť ne bezvýhradná shoda na ideomotorickém původu proutku rozřešení nepřinesla, protože nevysvětlovala, na co proutkaři vlastně reagu-
jí.¹²⁴ Vyhraněné vymezení poměru vědy a pavědy se ustalovalo postupně a mimo okruh skeptiků pravděpodobně nikdy definitivně. Už před rokem 1989 a rostoucí měrou po něm si i mnozí z těch, kdo o skutečnosti GPZ nepochybovali, stěžovali na narůstající počet pochybných „operátorů“, stejně jako na nedostatečnou úroveň a věrohodnost proutkařských kurzů. Připouštěli možné nepřesnosti spojené se subjektivním přístupem, ale trvali na vysoké úspěšnosti měření a zdůrazňovali jeho ekonomickou výhodnost. Zatímco někteří z nich se pokoušeli o vědecká vysvětlení, další se od „akademických“ debat distancovali a zdůrazňovali primát praxe.

Určité mínění odborných a laických zájmů doložil anonymní autor předmluvy k příručce *Radiestezie v domě a na zahradě: Učebnice proutkařství* Czesława Spychalského, vydané česky v roce 1993, když napsal, že „[t]eoretické věci jsou [v knize] uváděny pouze okrajově“, a to proto, „že akademické spory a diskuze na téma například fyzických znaků záření vody tekoucí pod zemí [...] pro radiestezijské práce nemají žádný význam“.¹²⁵ Podobně psal Břetislav Nový v publikaci *Patogenní zóny a proutkaření* z roku 1991, že GPZ „vznikají z přírodních příčin a jsou malou součástí patogenních zón tak, jak je obecně chápeme, protože pro nás je důležitější jejich skutečnost než původ“.¹²⁶ Objektivita

- 123 Zdeněk KUKAL – Jaroslav MALINA, *Soumrak kouzelníků*, Praha: Horizont 1987. Otázkou proutkaření a domněle škodlivého záření různého druhu se týkaly i některé příspěvky ve sbornících spolku skeptiků Sysifos *Věda kontra iracionalita*, vydávaných od roku 1998.
- 124 Emil KAŠPAR, *Populárně a vědecky o proutkaření*, Praha: Jednota českých matematiků a fyziků 1994.
Michal ČERNOUŠEK, *Historie a psychologie fenoménu biolokace*, Praha: Vysoká škola chemicko-technologická 1989.
- 125 Czesław SPYCHALSKI, *Radiestezie v domě a na zahradě: Učebnice proutkařství*, Pelhřimov: Stanovum 1993, s. 3.
- 126 Břetislav NOVÝ, *Patogenní zóny a proutkaření*, Pardubice: Delta 1991, s. 14.

vědeckého poznání zřejmě v praxi spojené s GPZ nepředstavovala klíčové kritérium, jak to výmluvně formuloval energetik Václav Nečas v roce 1990, když tvrdil, že „[r]eálnost působení negativních zón“ se zvyrazňuje se získanými zkušenostmi“.¹²⁷ Ona „reálnost působení“ pak není předmětem vědeckého posouzení, na kterém napříště nezáleží, ale účinkem vlastní zkušenosti a pragmatických požadavků léčených či léčících.

Někteří skeptici se navíc vágností svých tvrzení blížili svým pseudovědeckým protějškům, když se značným zápallem podávali monokauzální vysvětlení záhadných jevů a dekontextualizované, předsudečné soudy o nich.¹²⁸ Takovým přístupem se mnohdy vyznačovaly i texty nejvýraznějšího německého skeptika, soudního lékaře Otto Prokopa, z nichž některé se dočkaly českého překladu.¹²⁹ Důmyslnější, byť ne o moc empatictější skeptické výklady braly v potaz společenské souvislosti a psychologické mechanismy jako autosugesci a psychosomatiku. Podle Pekárka a Rojka „[z]e všeho, co je o proutkaření a geopatogenních zónách známo, jednoznačně vyplývá, že proutkaření a hledání geopatogenních zón za pomoci proutku je činnost veskrze iracionální, která nemá s vědou nic společného“.¹³⁰ Oba fyzici přesto připouštěli možné negativní vlivy prostředí, včetně těch spojených s nevyhovujícími stavebními technologiemi, stejně jako uznávali možnost sugestivního účinku GPZ, zejména na neurologické pacienty. V roce 1991 proto psali:

V současné době jsou neurologické obtíže v pořadí výskytu zdravotních poruch u našich občanů na třetím místě. Patrně se na

- 127 NEČAS, *Patogenní zóny*, s. 11.
- 128 Monica BLACK, „Witchdoctors Drive Sports Cars, Science Takes the Bus: An Anti-Superstition Alliance Across a Divided Germany“, in: Paul BETTS – Stephen A. SMITH (eds.), *Science, Religion and Communism in Cold War Europe*, London: Palgrave Macmillan 2016, s. 157–175.
- 129 Otto PROKOP et al., *Lékařské vědy proti pověrám a šarlatánství*, Praha: Avicenum 1984.
- 130 PEKÁREK – ROJKO, „Geopatogenní zóny a fyzika“, s. 34.

tom podíl i dřívější politicky neutěšená situace, jejímž důsledkům se vyhnul málokdo. Nicméně konkrétní příčiny neurologických a psychických obtíží je někdy velmi nesnadné odhalit, mimo jiné i proto, že naše zdravotnictví je celkově ve špatném stavu a psycho-terapii se zabývá jen výjimečně.¹³¹

V tvrzení, že politické poměry mohou vést k neurózám, skeptici ukazovali politiku jako něco potenciálně patologického. Hledači a odstíňovači GPZ se naproti tomu zasazovali o to, aby patologie byla uznána jako politický problém, a tedy jako předmět hodný zájmu veřejné správy.

Plošné odstíňování a stlaní smrtelných postelí

Navzdory poměrně nízkému strategickému potenciálu se GPZ dostalo pozornosti také v armádním prostředí, jak dokládá činnost podplukovníka Václava Morávka, vedoucího „vědeckého kroužku psychotroniky“ na Vysoké vojenské technické škole v Liptovském Mikuláši. Morávek vystoupil i v dokumentárním filmu *Něco z psychotroniky*, který na přelomu osmdesátých a devadesátých let natočil Viliam Poltikovič v produkci Československého armádního filmu. Morávek tu podal teoretický úvod do problematiky a naznačil některé praktické aplikace. S ohledem na rozsáhlé zdravotní a hospodářské dopady demonstroval možnosti „plošného odstíňování“ negativních vlivů GPZ na sídlištích i zemědělských územích, například působením „tvarových zářičů“ přes mapu postiženého území.¹³²

K podobným opatřením však – patrně i s ohledem na kontroverzní povahu GPZ a na rozdíl od opatření týkajících

Města na kraji nemocnic:
Geopatogenní zóny jako architektonický
a urbanistický fenomén

se jiných, fyzikálně měřitelných a vysvětlitelných environmentálních faktorů – pravděpodobně nikdy nedošlo. Státní podpora psychotronických pracovišť skončila záhy po roce 1989 a příslušné laboratoře se musely stěhovat z akademické půdy. Naděje na dosažení vědeckého uznání tak utrhly těžkou ránu. Zájmy i některé postupy psychotroniky však přetrvávaly i v nových podmínkách. Rutinní praxe se příliš nezměnila a detekce GPZ a „odrušování“ jejich vlivu tak zůstávaly a ve stále větší míře se stávaly soukromou, domácí záležitostí péče o sebe, své blízké a své nejbližší prostředí.¹³³

Vykázání GPZ z politické do technické sféry je umožňuje rozpoznat jako ergonomický problém, jak se ostatně jeví už v kontextu Neufertova výkladu stavební biologie. Ergonomie, která se obecně řečeno zabývá vztahem mezi lidskými těly a technickým prostředím, patřila coby nástroj racionalizace a zefektivnění provozu v sedmdesátých a osmdesátých letech ve východním bloku k protežovaným tématům teorie designu a architektury.¹³⁴ Podobně jako ekologie a psychotronika se tak řadila k systémovým přístupům, které slibovaly možnost poznání a řízení vztahů mezi lidmi a prostředím. Coby prostředek mírnící negativní vlivy techniky pak ergonomie představuje důležitý nástroj „anestetické“ moderní architektury. Ergonomii GPZ dobře zviditelňuje několik nákrešů, na kterých Zdeněk Gardavský zachycoval situaci v olomouckých domácnostech i pracovištích. Po mapce několika ulic v tamní čtvrti Letná v menším měřítku následuje půdorys lékařské ordinace s vyznačenými sedačkami lékaře a sester (tedy místy jejich obvyklého pobytu na pracovišti) a několik půdorysů ložnic se zakreslenými pozicemi postelí a na nich ležících postav.¹³⁵ Všechny plány zachycují také rozmístění GPZ, přičemž je graficky odlišují podle jejich údajných příčin. Tato schémata vytvořil

131 *Ibid.*

132 Vladimír MORÁVEK, „Bioložka tvarových těles“, in: *Výzkum a praktické využití bioložky*, Praha: ČSVTS 1987, s. 85–96.

133 GARDAVSKÝ, „Problém geopatogenních zón“, nestr.

134 Viz např. „Účast IPD při řešení dohody RVHP o ergonomii“, *Design v teorii a praxi*, 1976, č. 2, s. 7.

135 GARDAVSKÝ, „Technická problematika“, s. 125–145.

Gardavský patrně po vzoru německých stavebně-biologických publikací v rámci SÚRMPO Brno a předkládal je jako vzor pro metodické zakreslování GPZ.¹³⁶

Gardavského nákresy předkládaly jakousi ergonomii spánku. Jak psal Meisner v *Technickém magazínu*, největší pozornost se při hledání GPZ věnovala místu spánku proto, že se na něm lidé obvykle zdržovali nejdéle, a také proto, že „spící organismus má blokováno mnoho ochranných mechanismů“.¹³⁷ Spánek tak nabýval zvláštního významu. V různých výkladech se doporučovalo sledování míst odpočinku domácích zvířat, která postižená místa buď vyhledávají (jako kočky), anebo se jim vyhýbají (jako psi). Podobně návodné měly být popisy pohybů neklidně spících dětí, které se v rámci svých postýlek údajně podvědomě odtahují od škodlivých zón.¹³⁸ Schematické figury se proto na Gardavského nákresech nevěnují různým úkonům, jako tomu obvykle bývá v ergonomických schématech, ale coby nehybně ležící těla se trpně vystavují vlivu prostředí. Jsou tedy „mírou i cílem“ (*Mass und Ziel*), jak je označuje podtitul Neufertovy knihy, avšak v poněkud posunutém významu. Člověk se tu ukazuje jako míra s omezenou kapacitou a spíše než „účelem“ je „terčem“ vystaveným vnějším hrozbám.¹³⁹ Rozhraní mezi ním a zvěcněným prostředím tu nelze jednoznačně určit, protože proniká prostorem i lidským tělem. Jednotlivým postavám v legendě odpovídají popisy udávající iniciály, pohlaví, věk a informace o nemoci. Oproti Neufertovým abstrahovaným a idealizovaným postavám v geograficky neurčeném prostředí jsou proto Gardavského

136 „V rámci pracovního záměru byly vypracovány návody pro systematické pracovní postupy, grafické vzory záznamů v různých měřících pro území, blok, ulici, dům, byt, místnost a postel nemocného i modifikace tohoto grafického pojetí s odlišením různých typů zón.“ GARDAVSKÝ, *Problém geopatogenních zón*, nestr.

137 MEISNER, „O geoaktivních zónách“, s. 27.

138 J. KOTLEBA, *Vplyv slabých magnetických polí na vybrané biofyzikální procesy*, dizertační práce, Stavební fakulta SVŠT, Bratislava 1979. Citováno podle Vlastimil ŽERT, „Kontakt člověka s fyzikálními životními prostředím“, in: REJDÁK (ed.), *Praktické využití psychotroniky: 1. díl*, s. 189–194.

139 HARWOOD, „The Interface“.

figury i přes dílčí anonymizaci individuální a konkrétní. Ztělesňují Juryškem zpracované statistické údaje a domáhají se uznání a nápravy environmentálních příčin svých často smrtelných nemocí. Zakreslení spáči a nemocní představují zvláštní politické subjekty, které se vyznačují především určitou nemohoucností a útrpností, již musí překonávat. Nejsou to přitom osoby „se zvláštními potřebami“, na něž se dobově začínal brát ohled i v tuzemské návrhářské praxi. Se zakreslenými postavami se napříště může ztotožnit kdokoli, kdo se rozhodne bránit vlivům prostředí vlastními silami. Právě takovou možnost v posledku nabízely GPZ.

Postele v jistém smyslu představovaly těžiště debaty o GPZ.¹⁴⁰ Jejich přesouvání patrně v osmdesátých a devadesátých letech představovalo poměrně běžnou praxi, jíž se zneklidnění obyvatelé chtěli vyvarovat negativním vlivům prostředí. Postele také představují atributy normalizačního „života v klidu“, toho, co historička Paulina Bren popsala jako „privatizaci občanství“. Ta podle ní obnášela „obrat k domovu, odehrávající se v odlišných podobách doma a v práci, [který] nebyl jen návratem k soukromému životu, ale také výrazem klidného života, který stát prosazoval jako úhelný kámen stranické politiky a normalizační politické kultury“.¹⁴¹ Podle Bren „oficiální, státem podporovaný obrat k rodině a neoficiální soukromý posun k životu doma byly v souladu, takže je občas obtížné zjistit, kde končila oficiální ideologie a kde začínal soukromý protest.“¹⁴²

140 Jana HÁKOVÁ – Dagmar MORENOVÁ, „Tu postel kousek doleva“, *Květy*, 1995, č. 14, s. 4–6. Josef FLEISSIG – Milan ROJKO, „Patogenní zóny aneb otočte si postel“, in: Josef FLEISSIG, *Záhady a podvody*, Praha: Bohemia 1995, s. 80–82. Ivana ČAPKOVÁ, „Zdraví a poloha lůžka“, *Domov*, 1997, č. 8, s. 16–17. O „rakovinných postelích“ se ostatně psalo už v Bavorsku na přelomu dvacátých a třicátých let. „Die Krebsbetten von Vilsbiburg“, *Süddeutsche Sonntagspost*, 25. 5. 1930, s. 4.

141 Paulina BREN, *Zelinář a jeho televize: Kultura komunismu po pražském jaru 1968*, Praha: Academia 2013, s. 322. Paralelní vývoj lze přitom rozpoznat v téže době i na západ od železné opony. Srov. Jan MERVART, „Rozdílnost pohledů na československou normalizaci“, in: Kamil ČINÁTL – Jan MERVART – Jaroslav NAJBERT (eds.), *Podoby československé normalizace: Dějiny v diskuzi*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů – Nakladatelství Lidové noviny 2017, s. 61–65.

142 BREN, *Zelinář a jeho televize*, s. 322.

Případné rozepře měly napříště probíhat na úrovni soukromé, individuální seberealizace, která se odehrávala v domácím prostoru. Pokud bylo po reformní „horečce“ pražského jara třeba zajistit vhodnou terapii,¹⁴³ ta měla probíhat doma, popřípadě na chatě nebo na chalupě, anebo přechodně v práci. Vedle příslibu relativního spotřebitelského dostatku a sociálních jistot¹⁴⁴ se normalizační panství zakládalo na zárukách klidu,¹⁴⁵ stability,¹⁴⁶ stejně jako kýžené „pohody“, což se často opakovalo i v architektonickém tisku.¹⁴⁷ Ideál dobrého životního prostředí coby prostředku výchovy socialistického člověka mohl v dané podobě napomáhat normalizační depolitizaci společenského konfliktu a současně zajišťoval legitimitu státního zřízení. Neschopnost naplnit daný ideál se pak mohla, jak už se to s dvojsečnými nástroji legitimizace stává, obrátit proti němu.¹⁴⁸ Důraz na individualizovanou seberealizaci pak představuje jistou kontinuitu před- i porevolučního života. Přesouvání postelí se dá považovat i za výraz vzdoru proti neutěšeným podmínkám prostředí, ovšem pouze v jeho soukromé, depolitizované variantě, v posledku těžko rozlišitelné od konformní adaptace.

Skepse vůči skepsi

Zatímco významové rozvolnění pojmu GPZ mohlo napomáhat jeho popularitě, patrně oslabovalo jeho vědeckou věrohodnost a nejspíš i politický nárok, směřovaný

- 143 O normalizační ideologii jako „diskurzu nemoci a uzdravení“ a jeho medicínských metaforách píše Kamil ČINÁTL, „Jazyk normalizační moci“, in: Petr A. BÍLEK – Blanka ČINÁTLOVÁ (eds.), *Tesilová kavalérie. Popkulturní obrazy normalizace*, Příbram: Pistorius & Olšanská 2010, s. 28–42, zejména s. 39–40.
- 144 Lenka KALINOVÁ, *Konec nadějí a nová očekávání: K dějinám české společnosti*, Praha: Academia 2012, s. 375.
- 145 Petr REZEK, „Život disidentův jako ‚život v pravdě‘“, in: týž, *Filosofie a politika kýče*, Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku – Richter 1991, s. 45–62.
- 146 PULLMANN, *Konec experimentu*.
- 147 Snad v ozvěně definice zdraví podle Světové zdravotnické organizace uznávané od roku 1948, která zdraví vystihuje jako „stav úplné tělesné, duševní a společenské pohody, ne pouze nepřítomnost nemocí či vady“.
- 148 Alexej JURČÁK, *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*, Praha: Karolinum 2018, s. 23–27.

Města na kraji nemocnic:
Geopatogenní zóny jako architektonický
a urbanistický fenomén

zejména k zákonným zajištěním zdravotní bezpečnosti nové výstavby. Snahu vymoci odborný zájem a zákonná opatření v různé míře vykazovali zaujatí jednotlivci i instituce. Gardavský zmiňoval neúspěšnou snahu Jihomoravského krajského národního výboru, který se v osmdesátých letech zasazoval o zavedení příslušných stavebních pravidel, avšak narazil na „administrativní odpor“.¹⁴⁹ Podobné nároky se stupňovaly s *přestavbou* na konci osmdesátých let i s novými společenskými podmínkami po roce 1989. Některé požadavky naznačovaly, že otázky vědy a politiky nelze dost dobře oddělit. Podle Václava Nečase a jeho publikace o GPZ z roku 1990

bude nutné překonat bariéru nevědeckosti problematiky a urychleně zařadit komplex vztahů geanomálního pole a živé hmoty do oficiálního výzkumu. [...] U nové bytové výstavby bude zapotřebí v rámci územního řízení ji situovat do prostorů, které se budou vyznačovat optimální skladbou geanomálního pole.¹⁵⁰

Se stejnou naléhavostí předpokládal Nečas také přijetí opatření v léčebných zařízeních a na pracovištích. Konkrétní případy vyjednávání o stavebních realizacích, v nichž vyhledávání GPZ sehrálo nějakou úlohu, není snadné doložit. Příklad nicméně představuje účast psychotroniků z Rejdákovy laboratoře na zabránění stavbě kafilerie v Trní, za niž pak předseda místního národního výboru děkoval v dopise rektorovi VŠCHT.¹⁵¹

Vedle legislativních ošetření někteří požadovali různé specifikované odborné záruky. Výše zmíněná Reháková ve

- 149 GARDAVSKÝ, „Principy a korelace jevů geopatogenních zón“, s. 18.
- 150 NEČAS, *Patogenní zóny*, s. 16.
- 151 Zdravotnické muzeum Národní lékařské knihovny, nezpracovaný archivní fond, pozůstalost Zdeňka Rejdáka, dopis Jaromíra Ošťádal, předsedy MNV Citov, rektorovi VŠCHT Jiřímu Mosteckému ze dne 17. srpna 1983.

svém spisu z roku 1991 trvala na omezování telestetického provozu expertní autoritou, byť poněkud nejasně určenou většinou „skutečně renomovaného proutkaře“.¹⁵² Upozorňovala na možná zdravotní rizika neodborného proutkaření i na podle ní odpovídající nákladnost dobře provedeného průzkumu. Proutkařství zasazovala do rámce psychotroniky, již popsala jako „málo známý vědní obor, který zkoumá vztahy mezi živými organismy a okolním prostředím a s nimi spojené energetické a informační projevy“.¹⁵³ Psychotronické výzkumy bylo, podle Rehákové, třeba nahlížet „v širším smyslu, aby nejen jednotlivec měl právo na své myšlení, ale aby demokraticky nechal myslet a pracovat všechny, kdo mají z daného oboru vědomosti a o psychotronické problémy projevují zájem“.¹⁵⁴ Tato „demokratizační“ tendence odpovídala jak všeobecné poptávce polistopadové společnosti, tak i světovému vývoji v rámci parapsychologických výzkumů, které se od sedmdesátých let programově nezaměřovaly jako doposud na výjimečně „citlivé“ jedince, ale naopak pracovaly s pokud možno nahodile zvolenými osobami, a přitom předpokládaly, že parapsychologické schopnosti má potenciálně každý.¹⁵⁵ Status odborníků na GPZ byl podobně jako expertní postavení psychotroniců posilován, ale nikoli podmiňován vědeckou odborností či příslušným vzděláním. Už v průběhu osmdesátých let a rostoucí měrou v novém společenském zřízení se jejich autorita opírala spíše o „podnikatelské“ úspěchy než o vědeckou práci, jakkoli užitečnou roli mohla při konkrétních aplikacích vědecká, inženýrská či architektonická odbornost sehrát.

Zvýšený zájem o paranormální jevy se projevil zejména s nástupem „přestavby“ na samém sklonku osmdesátých let, která přinesla dekonstrukci autoritativního diskurzu

152 REHÁKOVÁ, *Člověk a geopatogenní zóny*, s. 9.

153 *Ibid.*, s. 4.

154 *Ibid.*

155 Zdeněk REJDÁK, „Deset let koncepce psychotroniky“, in: *Praktické využití psychotroniky*, s. 8.

a souběžné ustavení metadiskurzu o ideologii, jak to na případě sovětské perestrojky popsal antropolog Alexej Jurčák. Jako symptomatické se pak ukazuje známé vystoupení televizních léčitelů Allana Čumaka a Anatolije Kašpirovského, kteří se v roce 1989 prosadili v hlavním vysílacím čase sovětské státní televize, aby dálkově léčili milióny diváků.¹⁵⁶ Také československá „přestavba“ přinesla zásadní rozvolnění ideologického diskurzu, jehož trhliny se tak mohly zaplňovat novými tématy a kódy. Jak ukázal historik Michal Pullmann, nechyběl mezi nimi (spolu s poptávkou po populární kultuře) také zjitřený zájem o organizovanou spiritualitu anebo ekologii, přičemž oba tyto sklony během devadesátých let postupně ochladly.¹⁵⁷ Dobové hledání „autonomie“ a „autenticity“, v nichž Pullmann poznává klíčové dobové ideály,¹⁵⁸ mohlo napomoci vzniku podmínek, v jakých se objevoval zájem o GPZ.

Od devadesátých let se potom vedle psychotroniky, jejíž vědecké aspirace se nadále musely obejít bez státní záštity, mohlo volně rozvíjet lidové léčitelství, stejně jako různé formy spirituality i praxe spojované s vágním pojmem „ezoteriky“. Té se v rubrice „Bílá místa“ časopisu *Respekt*, která měla zaplňovat oblasti za státního socialismu opomíjené, dotknul sociolog a teoretik architektury Bohuslav Blažek.¹⁵⁹ Přivítal ji jako dlouho potlačovanou oblast heterodoxního vědění, která se po rozpadu ideologického aparátu konečně může volně šířit. Blažekovo nadšení zřejmě sdíleli mnozí, o čemž svědčí množství publikací o GPZ, které zejména v prvních porevolučních letech vydávali mnozí podnikaví badatelé. Porevoluční rozmach ezoteriky se přitom mohl spolehnout nejen na import ze zahraničí, ale i na dobře připravené domácí podhoubí, na němž se

156 Srov. např. Simon HUXTABLE, „Remembering a Problematic Past: TV Mystics, Perestroika and the 1990s in Post-Soviet Media and Memory“, *European Journal of Cultural Studies*, roč. 20, 2017, č. 3, s. 1–17.

157 PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 190–199.

158 *Ibid.*, s. 231–232.

159 Bohuslav BLAŽEK, „Esoterika“, *Respekt*, 1991, č. 23, s. 16.

institucionální psychotronika podílela výrazně, byť zdaleka ne výlučně.¹⁶⁰ GPZ si tak udržovaly své místo v představách mnohých obyvatel a obezřetných stavebníků. Svědčí o tom také rubrika nazvaná „Psychotronická poradna“, kterou Jan Hnilica od roku 1990 připravoval pro časopis *Reflex*. S odvoláním na množství čtenářských dopisů zde podal výklad o GPZ, „které mají pro pochopení lidově-léčitelského přístupu k pacientovi nezanedbatelný význam“.¹⁶¹ Podle Hnilici byly již u nás i v zahraničí vypracovány studie, které vliv GPZ dostatečně prokázaly, „takže jej začali brát v potaz i prozíraví investoři“. Zatímco před rokem 1989 se některé přístroje pro ověřování proutkařské detekce GPZ dokonce dočkaly patentování,¹⁶² v devadesátých letech se na trhu začala objevovat kontroverzní zařízení údajně odstiňující GPZ.¹⁶³

S uvolňováním mediálního prostoru a se souběžně obnovenou důvěrou v média se vytvářely podmínky pro post-socialistické magické myšlení. Tuto tendenci výrazně umocnila porevoluční komercializace mnoha služeb a produktů, stejně jako nově se ustavující mediální ekologie. Skokově přibýlo překladové literatury, která přinesla nové podněty a rozjitřila ty staré. Spekulativní výklady mohly eklekticky zahrnovat „dialektiku přírody“ i „česko-slovenské feng-šuej“,¹⁶⁴ stejně jako spojovat konzervativní kritiku radikálního designu s historkami o „domech, které zabíjejí“.¹⁶⁵ Přibývání a rozrůžňování médií včetně specializovaných

160 Názorný vzhled poskytuje i další film Viliama Poltikoviče *Možnosti psychotroniky* z roku 1990.

161 Jan HNILICA, „Psychotronická poradna“, *Reflex*, 1990, č. 21, s. 29.

162 Zařízení pro vyhledání a určení polohy a tvaru geopatogenních zón a anomálií v pevném a tekutém prostředí, <https://skpatents.com/9-238554-zarizeni-pro-vyhledani-a-urceni-polohy-a-tvaru-geopatogennich-zon-a-anomalii-v-pevnem-a-tekutem-prostredii.html>.

163 JURYŠEK – SÁNDOR – STOCKMANN – ŽERT, *Zdravé bydlení*, s. 121–200.

164 *Ibid.*, Pro věrohodnější výklad na dané téma viz Hong-Key Yoon, „Environmental Determinism and Geomancy: Two Cultures, Two Concepts“, *GeoJournal*, 1982, č. 6, s. 77–80.

165 Roger de LAFFOREST, *Domy, které zabíjejí*, Bratislava: Mladé letá 1994 (franc. orig. 1970).

časopisů, jako byly *Gemma* nebo *Regenerace*, zároveň vedlo k postupnému, i když ne naprostému odlivu zájmu o GPZ ze středního proudu, čemuž napomáhala i nově organizovaná iniciativa skeptiků.¹⁶⁶

Od geopatogenních zón k syndromu nemocných budov

Praxe spojená s GPZ tak přes dílčí změny mohla snadno přetrvat i s posametovým posunem důrazu od psychotroniky k ezoterice. Tato tendence neodpovídá jen často připomínanému rostoucímu významu preventivní medicíny, s nímž se zodpovědnost přesouvá na potenciální pacienty, z jejichž každodennosti dělá medicínský předmět, ale i některým trendům na poli architektonicko-teoretického diskurzu. Teoretická snaha o zasazování architektury do širších souvislostí životního prostředí byla – navzdory poměrně dlouhé kontinuitě a rozšířenosti zejména ve druhé polovině osmdesátých let – od začátku devadesátých let značně oslabena. Roli v tom mohlo sehrát určité přesycení a rozbřednutí pojmu „životního prostředí“,¹⁶⁷ nástup nových problémů spojených se společenskými změnami, institucionální proměny na poli teorie a praxe architektury, zlepšení environmentálních podmínek i normalizací kompromitovaná minulost některých předních teoretiků architektury.¹⁶⁸ Podobně se příliš nenaplnily ani naděje na vytvoření participativních forem organizace výstavby, jaké se rozvíjely kolem roku 1989.¹⁶⁹

166 Český klub skeptiků Sysifos vznikl v roce 1994.

167 Maroš KRIVÝ, „Humanizing the Living Environment and the Late Socialist Theory of Architecture“, in: Vladimír KULIČ (ed.), *Second World Postmodernisms: Architecture and Society under Late Socialism*, London: Bloomsbury 2019, s. 33–46; SPURNÝ, „Mezi vědou a politikou“.

168 „Rehabilitace“, *Československý architekt*, roč. 36, 1990, č. 14, s. 4.

169 GUZIK, „Spolia“, s. 181–192.

V tématu GPZ se otevírala trhlina mezi ambiciózní teorií a neuspokojivou praxí, ať už šlo o představu dobrého životního prostředí formujícího socialistického člověka, která se střetala s nepružností zkonstatěného stavebnictví a pomalým přidělováním bytů, anebo o omezené možnosti dosažení kýženého bydlení (a obecněji seberealizace) v nových společenských podmínkách. Diskuse kolem GPZ tak vyznačovaly zvláštní prostor vyjednávání o vztahu zdraví a prostředí. Tento prostor obsazovali rozmanití činitelé: znepokojení obyvatelé, řada institucí, odborníci různého druhu, nejrozličněji pojmáná příroda a přirozenost, stejně jako samotné budovy nebo jejich části, jimž byla přiznávána schopnost ovlivňovat lidský organismus a jeho zdraví. V řadě ohledů se jednalo o prostor mezní: mezi vědeckým a nevědeckým, odborným a laickým, veřejným a soukromým, mezi různými obory a disciplínami. Zmnožení těchto podvojností znemožňuje vymezení jednoduchých protikladných postojů a sil, protože každé hledisko se nachází v několika různých kontextech. Fenomén GPZ se ukazuje jako vedlejší účinek industrializace, racionalizace a normalizace stavebnictví. Ať jsou GPZ spojovány s „přírodními“ příčinami jako něčím, co se vymyká lidskému vlivu a dohledu, anebo s „umělým“ zaviněním coby tím, co se v rámci lidského působení zvrhlo, odhalují limity lidského jednání a nevydělitelnost lidí z jejich prostředí. Existují zároveň ve sférách imaginárního i reálného a nabízejí symbolický převodník mezi nimi. Jako takové se mohou v rámci odborné i laické kritiky moderní architektury a modernity vůbec stát kanálem či ventilem velmi různě motivované nespokojenosti. Rozhodování o jejich existenci či neexistenci vede ke zdánlivě nutné volbě mezi úplným zavržením moderní racionality na jedné straně a zakrýváním jejich rozporů a nedostatků na straně druhé. Hledání GPZ na pracovištích

a v ložnicích poukazuje na ambivalenci míst produkce a reprodukce v moderních společnostech.¹⁷⁰ Přesouvání postelí pak nabízí jen velmi provizorní řešení.

170 V tomto ohledu se GPZ přes odlišnou genealogii i jiné společenské podmínky pozoruhodně podobají „syndromu nemocných budov“, který se začal zkoumat v průběhu osmdesátých let v USA. Srov. Michelle MURPHY, *Sick Building Syndrome and the Problem of Uncertainty: Environmental Politics, Technoscience, and Women Workers*, Durham: Duke University Press 2006; Joseph G. ALLEN – John D. MACOMBER, *Healthy Buildings: How Indoor Spaces Drive Performance and Productivity*, Cambridge, MA – London: Harvard University Press 2020.